

Univerzita Karlova, Filozofická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vjačeslav Glazov

Čechohrad. Vhled do proměn sovětské politiky a společnosti v éře stalinismu a poststalinismu.

Čechohrad. An Insight into the Stalinist and Poststalinist transformation of the USSR.

Praha 2021

vedoucí práce: **Doc. Mgr. Matěj Spurný, Ph.D.**

Chtěl bych zde poděkovat svému vedoucímu práce, panu docentovi Spurnému za jeho rady, podněty a připomínky a hlavně za to, že mi pomohl zúžit téma zajímavým směrem. Velký dík také patří Mgr. Janovi Beránkovi, který mi významně pomohl zlepšit práci hlavně ze stránky právního jazyka a který mě navedl na velmi podnětné zdroje k otázce bezpráví. Dále bych rád poděkoval Mgr. Adamovi Hradilkovi, který mě přivedl k otázce Čechů a Slováků v SSSR a v rámci této práce mi značně pomohl při budování pramenné základny.

Prohlašuji, že jsem seminární práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.

V Praze dne 13. srpna 2021

Vjačeslav Glazov

Abstrakt

Předkládaná práce se s pomocí mikrohistorické perspektivy zaměří na výzkum osudů českých obyvatel osady Čechohrad (dnes Новгородківка), nacházející se v Záporožské oblasti, v druhé třetině 20. století. V centru zájmu autora přitom bude kontakt mezi obyvateli Čechohradu a státem v dobách stalinismu a destalinizace. Na příkladu konkrétních osudů lidí z Čechohradu se autor pokusí zachytit obecnější souvislosti a rozsah změn, které probíhaly v Sovětském svazu v těchto obdobích. Práce bude vycházet hlavně z materiálů ukrajinských archivů bezpečnostních složek SSSR.

Abstract

With the help of a microhistorical perspective, this work focuses on the study of lives of Czech inhabitants of village Čechohrad (nowadays called Новгородківка), located in Zaporizhzhia Oblast in the second third of 20th century. Issues relating to the relationship between the state and the residents of Čechohrad during stalinism and destalinization will form the base of the author's work. Using the example of the specific fates of the people of Czech origin, the author will attempt to capture the general context and the extent of the changes that took place in the Soviet Union during the period of so-called "de-Stalinisation" but also in the preceding Stalinist era. The work will be based mainly on material from the Ukrainian archives of the USSR security forces.

Úvod	6
Použitá literatura, prameny a přehled dosavadního bádání	8
Metodologický úvod	13
Jazyk	13
Mikrohistorie	14
Stalinismus a destalinizace	17
„Čechové na Krymu i osada Čechohrad“	19
Proces s českými učiteli	21
Národnostní otázka v SSSR	21
Iona	23
Vavřín	25
Balaš	26
Pavlas	28
Soud	29
Případ kolchozu Průkopník	31
Kolektivizace, první pětiletý plán a holodomor	31
Vyšetřování kolchozu Průkopník	32
Výslechy	34
Rozsudek	35
Dopis	37
Spis P3069	41
Výslech	41
Bezpráví	43
Rozsudek	44
Čechohrad v poválečných letech	45
Velká vlastenecká válka a poválečná léta	46
Novhorodkivka	48
Ztratili jsme Stalina... A co dál?	50
Chruščovovské tání a rehabilitace	50
Kolchoz Ukrajina	54
Závěr	56
Seznam použité literatury a pramenů	60
Prameny	60
Archivní prameny	60
Periodika	60
Vydané prameny	60
Literatura	60
Seznam použitých zkratk	62

Úvod

„Ozbrojené střety na východě Ukrajiny, ale i válečný stav po incidentu v Kerčském průlivu ovlivňuje taky životy tamních lidí s českými kořeny. Z někdejší vesnice Čechohrad odjelo do Česka už několik desítek rodin.“¹ Tak byla uvedena reportáž České televize z 16. prosince 2018. Tento večer se zprávy totiž točily okolo vývoje války na východní Ukrajině. Během psaní této reportáže narazili její autoři na vesnici Novhorodkivka, která se nachází v Záporožské oblasti, tudíž nedaleko hlavního centra konfliktu. Tato vesnice se dříve jmenovala Čechohrad, založili ji čeští kolonisté a jejich potomci dodnes v této obci žijí. Ze strachu z blížící se války se mnoho místních obrátilo na prezidenta ČR Miloše Zemana s prosbou o repatriaci. V roce 2015 se do Česka přistěhovalo přibližně 40 obyvatel Čechohradu.²

Reportér ČT, Miroslav Karas, v reportáži shrnuje historii Čechohradu, v tomto shrnutí zmiňuje i to, že po druhé světové válce: „sovětský režim češtinu [ve výuce – pozn. autora] zakázal a změnil název vesnice. Čeština přesto v domech zůstala.“ To také dokládá i rozhovory s místními obyvateli, kteří mu na jeho dotazy poměrně plynne odpovídají v češtině.

K této reportáži jsem se dostal v době, kdy jsem teprve hledal téma pro svou bakalářskou práci. Podílím se na projektu Čechoslováci v Gulagu a během práce na materiálech z archivů bezpečnostních složek na Ukrajině jsem velmi často narážel na název této obce a zaujala mě natolik, že jsem se rozhodl si o ní něco vyhledat. Tato reportáž pro mě pak byla pojítkem mezi minulostí a současností a byla pro mě znamením, že stojí za to o této obci psát. Nemohl (a ani nechtěl) jsem však jen psát „Dějiny Čechohradu,“ neboť si nechci nárokovat celý příběh Čechohradu, nechci vytvářet jednotný všezahrnující příběh, protože vím, že ten můj je jen jedním z mnoha.

Můj příběh Čechohradu tak bude o tom, jak se do života této obce a jejích obyvatel promítl stalinismus a dále i částečně o tom, co se v životě tamních obyvatel změnilo během destalinizace. Budu převážně vycházet z archivních

---

¹ „Život v ukrajinském Čechohradě“, *Události ČT24*, 16.12.2018, dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/2681258-pred-150-lety-odesli-z-cech-na-ukrajinu-jejich-potomci-nyni-chteji-z-cechohradu-zpet>

² „Do Česka dorazili krajané z Ukrajiny. Získají ubytování i finanční pomoc“ *Hospodářské noviny*, 3.3.2015, dostupné z: <https://domaci.ihned.cz/c1-63625960-do-ceska-dorazili-krajane-z-ukrajiny-ziskaji-ubytovani-i-financi-pomoc>

materiálů bezpečnostních složek na Ukrajině. Je zřejmé, že povaha těchto pramenů silně ovlivní to, jaký příběh budu moct vyprávět. Nebudu tak moci vyprávět například dějiny každodenního života obyvatel Čechohradu a ani nebudu moci metodou oral history zpracovávat jejich vzpomínky. Tyto materiály mi však dávají možnost rekonstruovat to, jak Čechohrad přicházel do styku s represivními složkami státu. Mikrohistorický přístup může dopomoci ke zjištění, která nám i přes úzký výsek skutečnosti mohou umožnit lepší porozumění vztahů mezi právem, státem a jeho občany v SSSR v období stalinismu a destalinizace.

Cílem práce není podat komplexní příběh Čechohradu, ani všechny proměny SSSR v době druhé třetiny 20. století. Na základě velmi specifických pramenů dokážu vytvořit jen velmi specifický příběh. Na základě čtyřech spisů, které jsou spojeny s Čechohradem chci poukázat jen na některé aspekty života v Sovětském svazu. Budu se hlavně zabývat národnostní otázkou v SSSR a jak politika VKS(b)³ ovlivnila životy čechohradských Čechů, jak kolektivizace a první pětiletý plán zasáhli do fungování místní komunity a také se pokusím poukázat na některé aspekty sovětského práva. Touto prací chci mimo jiné ukázat, že z pramenů bezpečnostních složek lze vyčíst nejen to, jak byli občané daného státu perzekuováni, ale že nám tyto prameny mohou poukázat i mnohé další aspekty života v minulosti.

---

³ Všesvazová komunistická strana (bolševiků), od roku 1952 pak Komunistická strana Sovětského svazu

Použitá literatura, prameny a přehled dosavadního bádání

Daná práce upozorňuje na některé z mnoha změn, jež proběhly v SSSR v období stalinismu a později během tzv. destalinizace. Ta je úzce spojena s osobou Nikity Sergejeviče Chruščova, a proto je obvykle časově vymezena dobou jeho působení na pozici prvního tajemníka Komunistické strany Sovětského svazu, tj. 1953-1964. Jednou z těchto změn byla proměna ve vnímání stalinismu a jeho obětí, z nichž některé byly na konci 50. a na začátku 60. let rehabilitovány. Zároveň docházelo k velkému propouštění z pracovních táborů, což spustilo lavinu dalekosáhlých proměn sovětské společnosti. Daná práce však nezkoumá tyto změny ve velkém měřítku, ale snaží se je demonstrovat na osudech obyvatel vesnice Čechohrad.

Prameny pro tuto práci jsem získal prostřednictvím projektu ÚSTRu, Čechoslováci v Gulagu, který má za cíl zpřístupnit prameny ke stykům Čechů a Slováků s represivními složkami SSSR. Tyto prameny má tým pod vedením Adama Hradilka za cíl digitalizovat a zpřístupnit co největšímu počtu lidí skrze databázi, na které spolupracuje s Fakultou aplikovaných věd Západočeské univerzity v Plzni. Vzhledem k současné politické situaci jsou zatím nejdostupnější archivy bezpečnostních složek na Ukrajině, kde také žilo mnoho Čechů a Slováků, známá je například česká menšina na Volyni.

Jak jsem již zmínil v úvodu, na obec Čechohrad jsem narazil během práce na tomto projektu. V dané práci rozebírám čtyři spisy, které jsou spojeny s obyvateli Čechohradu. Spisy pocházejí ze třech archivů a to z archivu SBU Užhorodské oblasti (spis C0544), archivu SBU Záporožské oblasti (spisy P13204 a P3069) a i z archivu SBU Kyjevského státního archivu (spis 57288). Všechny tyto spisy jsem měl k dispozici jen v digitalizované formě. Pandemická situace mi znemožnila práci v zahraničních archivech, myslím si, že kdybych mohl v rámci svého výzkumu tyto archivy a samotnou obec Novhorodkivka navštívit, tak by to mojí práci jednoznačně prospělo. Chybí mi tak například katastrální mapy, ze kterých bych mohl lépe sledovat změny osídlení, chybí mi matriky nebo jiné materiály, které by mi pomohly s lepším demografickým vymezením místního obyvatelstva.

Proto jsem musel k této práci přistoupit jinak a zkoumat spíše vztah mezi jednotlivci a státem (resp. jeho represivními složkami) a to převážně z perspektivy

státu samotného. Tento přístup je částečně svazující, přesto ale přináší mnohé poznatky, například co se týče vztahu státu k rehabilitovaným (viz kapitolu Chruščovovské tání a rehabilitace). Tyto prameny nám ale také dávají možnost přehodnotit zažitě představy o stalinismu. I z těchto pramenů, ze složek represivních složek států je totiž vidět, že obyvatelé SSSR nebyli jen nečinní trpitelé systému, ale že s tímto státem aktivně interagovali různými způsoby. Věřím, že díky digitalizaci podobných pramenů se věda více zpřístupní a výzkum nejen stalinismu bude pestřejší než kdy dřív.

Studium období stalinismu započalo ještě za Stalinova života, příkladem může být i biografie Stalina od polského marxistického historika a publicisty Isaaca Deutschera.⁴ Totalitární model výkladu sovětských dějin (který byl rozšířen hlavně v 50. a 60. letech) se mnohým odborníkům začal jevit jako nedostačující, a proto v 70. letech vzniká „revizionistické hnutí“ (viz *Revisionism in Soviet History*).⁵ Revizionismus přinesl nejen alternativu k totalitárnímu výkladu dějin SSSR, ale také větší zájem o sociální dějiny Východního bloku. Na přelomu tisíciletí však i rámec revizionismu přestal stačit pro stále se rozvíjející odborný diskurz a pro tento nový směr se uchytil název post-revizionismus. S pádem Východního bloku dostali historici a další odborníci z řad humanitních a sociálních věd v některých zemích přístup k mnoha novým pramenům v důsledku otevření doposud uzavřených archivů. Toto skokové rozšíření pramenné základny dalo prostor novým přístupům ve zkoumání dějin SSSR a zemí Východního bloku (viz *Stalinism: New Directions*).⁶ Obdobím stalinismu se v posledních letech mimo jiné zabývali: Wendy Z. Goldman, která se ve svých pracích věnuje otázkám genderu,⁷ postavení žen⁸ a období stalinských čistek ze sociální perspektivy⁹; Sheila Fitzpatrick a dále například americký historik Stephen Kotkin, který je znám převážně díky svému opus magnum – zatím

---

⁴ Isaac Deutscher; *Stalin: a political biography*, Oxford University Press, New York, 1949.

⁵ Sheila Fitzpatrick; Revisionism in Soviet History. In: *History and Theory*, 46.4, 2007. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/4502285>.

⁶ Sheila Fitzpatrick; *Stalinism: new directions*. Routledge, Londýn, 2000.

⁷ Wendy Z. Goldman; *Women at the gates: gender and industry in Stalin's Russia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

⁸ Wendy Z. Goldman; *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917-1936*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

⁹ Wendy Z. Goldman; *Iytváření nepřitele: udávání a zavražďování ve stalinském Rusku*, Karolinum, Praha, 2014.

nedokončenému třídílnému životopisu Stalina¹⁰ a také díky výkladu stalinismu z pohledu kulturních dějin¹¹.

Období destalinizace je dodnes aktivně zkoumáno a i tato práce chce přinést svůj vklad do studia tohoto období. Rehabilitace a propuštění z pracovních táborů byly jak jednou z příčin tak i důsledkem změn, které se v tomto období udály a demonstrují jednu z hlavních otázek tohoto období – jak se vyrovnat se stalinskou minulostí. Tímto tématem se zabývalo mnoho odborníků; například Miriam Dobson, jejíž práce o sociálních důsledcích masového propouštění z pracovních táborů¹² je dodnes velmi ceněna. Dalším důležitým příspěvkem k této otázce je práce Polly Jones, která období destalinizace zkoumá z pohledu dějin paměti.¹³ Při zkoumání rehabilitace v 50. a 60. letech však většina historiků vycházela převážně z ruských archivů a archivy dalších sovětských republik zůstaly upozaděny. Prameny z těchto archivů nám však mohou pomoci porozumět rozdílům mezi jednotlivými sovětskými republikami například i v období po Stalinově smrti.

V evropském a severoamerickém prostředí nejsou práce historiků z postsovětského prostoru často dostatečně rozšířené. Přestože se na téma stalinismu pořádá mnoho mezinárodních konferencí (kupříkladu *История сталинизма* organizovaná za podpory Prezidentského centra Borise Jelcina má více než desetiletou tradici)¹⁴, tak stále existují v rámci této spolupráce bariéry – hlavně jazyk, logistická náročnost a také dosti odlišné přístupy k historickému bádání. Toto rozdělení je vidět hlavně ve starších publikacích, ve kterých se málokdy autoři „Západu“ a „Východu“ na sebe vzájemně odvolávají. V dnešní době ovšem pracuje mnoho odborníků z postsovětského prostoru na zahraničních univerzitách a tím napomáhají k větší spolupráci mezi odborníky z různých částí světa. Jedním z těchto odborníků je Olga Velikanova, přednášející na University of North Texas, která se ve své nové práci se zabývá veřejným míněním v době

---

¹⁰ Stephen Kotkin; *Stalin. Vol. I, Paradoxes of power, 1878-1928*. Penguin Books, Londýn, 2014.
Stephen Kotkin; *Stalin. Vol. II, Waiting for Hitler, 1929-1941*. Penguin Books, Londýn, 2018.

¹¹ Stephen Kotkin; *Magnetic mountain: Stalinism as a civilization*. University of California Press, Berkeley, 1997.

¹² Miriam Dobson; *Khrushchev's cold summer: Gulag returnees, crime, and the fate of reform after Stalin*. Cornell University Press, Ithaca 2009.

¹³ Polly Jones; *Myth, memory, trauma: rethinking the Stalinist past in the Soviet Union, 1935-70*. Yale University Press, New Haven, 2013.

¹⁴ Viz <https://yeltsin.ru/program/istoriya-stalinizma/>

stalinismu¹⁵. Další publikací, která je i na „Západě“ často citována a která je jedním z nejdůležitějších titulů pro tuto práci je série sborníků dokumentů Prezídia ÚV KSSS vydaná pod redakcí A.N. Jakovleva.¹⁶ Jedna z mála publikací v ruském jazyce, která se přímo zabývá rehabilitacemi 50. a 60. let, je velmi detailně zpracovaná studie pojednávající o rehabilitacích na západě Sibíře od V. N. Ujmanova.¹⁷

Je na místě zmínit také nová omezení přístupu k některým archivním dokumentům v Rusku a dalších zemích postsovětského prostoru¹⁸, avšak nelze říci, že by se hromadně zavíraly archivy, či že by to byl fenomén, který by byl rovnoměrně „rozprostřen“ po zemích bývalého SSSR – někteří dokonce poukazují na to, že jde o globální trend.¹⁹ Přístup k těmto údajům se snaží zjednodušit občanské hnutí Memorial, jehož cílem je šíření povědomí o politických represích v SSSR a snaha o právní a morální rehabilitaci obětí těchto represí. Ve spolupráci s touto organizací a ukrajinskými archivy bezpečnostních složek v ÚSTRU pod vedením Adama Hradilka vznikl projekt Čechoslováci v Gulagu, který má za cíl dokumentaci politických represí proti krajanům v Sovětském svazu. Díky tomuto projektu došlo k digitalizaci a zpřístupnění mnohých dokumentů, ze kterých vychází tato práce.

Jak již ale bylo zmíněno, daná práce není o zkoumání stalinismu a destalinizace z makroperspektivy, ale jedná se o mikrohistorickou studii. Počátky mikrohistorie se většinou kladou do 70. let 20. století, mikrohistorie tehdy představovala jednu z cest z krize v historiografii a silně zakořenila v italském

---

¹⁵ Olga Velikanova; *Конституция 1936 года и массовая политическая культура сталинизма* (Ústava roku 1936 a politická kultura stalinismu) Новое литературное обозрение, Moskva, 2020.

¹⁶ Andrej Artizov ed. et al; *Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы.* (Rehabilitace: jak to probíhalo. Dokumenty Prezídia ÚV KSSS a další materiály), Demokratija, Moskva, 2000.

¹⁷ Vladimir Ujmanov; *Ликвидация и реабилитация: Политические репрессии в Западной Сибири в системе большевистской власти (конец 1919 – 1941 г.)* (Likvidace a rehabilitace: Politické represe na západní Sibíři v systému bolševistické vlády (1919 – 1941)), Tomská vládní univerzita, Tomsk 2012.

¹⁸ Viz:

<https://www.pnp.ru/social/gosduma-prinyala-v-pervom-chtenii-zakonoproekt-o-dostupe-k-arkhivnyy-informacii.html>

<https://www.kommersant.ru/doc/4661971>

<https://www.rbc.ru/rbcfreeneews/569ea0d29a79477753125703>

<https://news.rambler.ru/other/37760141-kakie-dokumenty-sssr-do-sih-por-zasekrecheny/>

¹⁹ Grigorij Afinogenov; „Russia’s Secret Archives: A Genealogy.“ In: *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 21(3), 2020, s. 467-487.

odborném prostředí. Tato práce mimo jiné metodologicky vychází z prací G. Leviho²⁰ a C. Ginsburga²¹, kteří jsou známí jako hlavní průkopníci tohoto směru.

Jedním z cílů mé práce je zkombinovat všechny tyto perspektivy a přístupy tak, aby bylo možné přinést nové poznatky do jinak poměrně hojně probádaných oblastí jako jsou stalinismus a destalinizace. Zároveň práce vychází z mnoha dříve nepublikovaných materiálů, čímž se chce od předchozích prací odlišit a přinést nový pohled na danou problematiku a představit českému publiku dané téma v českém jazyce, neboť obzvláště o destalinizaci vzniklo v češtině jen velmi málo prací.

---

²⁰ Giovanni Lévi; „On Microhistory“, In: Peter Burke (ed.); *New perspectives on historical writing*. University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 2001.

²¹ Carlo Ginzburg; „Microhistory: Two or Three Things That I Know about It.“ *Critical Inquiry* 20.1, 1993

Metodologický úvod

Jazyk

V současném historickém bádání se čím dále tím více zkoumá i jazyk studovaných období a i díky tomu jsem si o to více začal uvědomovat, jak sám jazyk používám. Vzhledem k tomu, že jazyková situace této práce je poměrně komplikovaná (neboť v ní užívám zdroje nejméně ve 3 různých jazycích), rozhodl jsem se sepsat hned na začátek práce krátkou kapitolu o tom, jak budu v dané práci uvádět překlady a jak budu celkově pracovat s jazykem.

Již Ferdinand de Saussure označil vztah mezi označujícím a označovaným jako arbitrární, ale i přesto si myslím, že je důležité se aspoň pokusit vymezit nejdůležitější pojmy, které mají být použity (viz následující kapitoly). Pro mě je to důležité, neboť sám tímto způsobem lépe porozumím termínům, které se chystám použít a u kterých jsem si do té doby myslel, že jim rozumím. Toto vymezení pojmu proto v mém chápání není preskriptivistická snaha o omezení bohatosti jazyka, ale právě naopak. Snažím se proto v následující části některé termíny vysvětlit tak, jak je chápu já a tím čtenáři přiblížit mé uchopení dané problematiky.

Dále bych chtěl upozornit, že jmen, která se zde objeví, budu uvádět jak v ruské či ukrajinské podobě, tak i v české rekonstruované verzi. Vzhledem k tomu, že se jedná o různé jazyky s různými fonologickými systémy a jejich grafémickými realizacemi. Pokusím se tedy vždy z ukrajinských či ruských verzí jmen našich protagonistů rekonstruovat jejich přibližná příjmení tak, jak by se psala v češtině. V průběhu textu se budu snažit držet i českého „formátování“ jmen, tj. budu je uvádět ve tvaru Jméno Otčestvo Příjmení, avšak v citátech se může objevit verze, používaná v ruských dokumentech oficiální povahy, tj.: Příjmení, Jméno Otčestvo. Pokusím se tedy i jména upravit tak, aby to bylo pro čtenáře co nejjednodušší.

Další překážkou ve vzájemném porozumění mezi mnou a čtenářem pak budou překlady. Budu se snažit danou práci udělat co nejpřístupnější, a proto budu vše překládat do češtiny, avšak ty, co čtou tyto řádky, vybízím k tomu, aby si přečetli i původní texty, pokud ovládá daný jazyk. Na jednu stranu sice při čtení mého překladu bude mít čtenář možnost lépe pochopit mé sdělení, na stranu

druhou však přijde o jeho vlastní porozumění mnou přeloženého textu, které by čtenáři mohlo poskytnout úplně jiný pohled. I přestože chápu, že se můj překlad nebude moci vyrovnat originálu, tak doufám, že ve spojení s vymezením základních pojmů bude moje práce mnohem přístupnější.

Mikrohistorie

Základním metodologickým kamenem této práce je mikrohistorický přístup, který vychází hlavně z textů italských historiků Giovanni Léviho a Carlo Ginzburga. Ginzburg ve své eseji pokládá počátky mikrohistorie do 80. let 20. století, avšak zmiňuje i starší díla, která by se dala zařadit pod velmi široký pojem mikrohistorie. Co však tento přístup přinesl a jaké jsou jeho znaky? V abstraktní rovině Lévi mikrohistorii popisuje jako přístup, který se snaží realističtěji zachytit lidské chování v minulosti a který poukazuje na svobodu člověka za hranicemi represivních normativních systémů.²² Jedním z hlavních nástrojů mikrohistorie je malé měřítko, většina mikrohistorických prací se zaměřuje na osud jednoho „historií zapomenutého člověka“ či na jednu malou komunitu. To je nesmírně užitečné a důležité, což zmiňuje i Lévi:

„Fenomény, které se zdály býti dostatečně popsány a pochopeny nabývají nových významů díky změně měřítka pozorování. Tehdy je možné použít výsledky těchto pozorování k načrtnutí rozsáhlejšího zobecnění i když počáteční pozorování byla vytvořena v rámci velmi omezených dimenzí, k tomu spíše jako experimenty nežli jako příklady.“²³

Avšak je potřeba zdůraznit rozdíl mezi lokální historií a mikrohistorií. V mikrohistorii totiž nejde jen o zmenšení měřítka, ale zároveň i o jistý odklon od role historika jako vševědoucího vypravěče a s tím i snaha problematizovat jistá zažitá tvrzení, jak to ve své eseji vyjádřil Carlo Ginzburg:

„Je pravda, že se postupně vyvinula postava vševědoucího historika-vypravěče, který odkrýval sebemenší detaily události nebo i skryté pohnutky, které ovlivňovaly chování jednotlivých

---

²² Giovanni Lévi; *On Microhistory*, In: Peter Burke (ed.); *New perspectives on historical writing*. University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 2001. s.98

²³ Phenomena previously considered to be sufficiently described and understood assume completely new meanings by altering the scale of observation. It is then possible to use these results to draw far wider generalizations although the initial observations were made within relatively narrow dimensions and as experiments rather than examples. Giovanni Lévi; *On Microhistory*, In: Peter Burke (ed.); *New perspectives on historical writing*. University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 2001. s.102

aktérů či celých sociálních skupin nebo států. Je to ale jen jedna z mnoha možností, jak čtenáři Marcela Prousta, Virginie Woolfové a Roberta Musila vědí, či by aspoň měli vědět. ²⁴

Pro tuto práci jsem zvolil mikrohistorický přístup právě kvůli aspektům jako mikroperspektiva, důraz na jednotlivé (avšak bez opomenutí širšího kontextu) a snaha poukázat na nesrovnalosti v zažitých metanarativech, neboť právě to se hodí pro zpracování příběhu doposud skoro neznámé obce v stokrát převyprávěném příběhu o stalinismu.

Tento přístup jsem nevolil jen z důvodu mých osobních preferencí, má to i další odůvodnění. Jedním z nich pro mě byla špatná dostupnost jakýchkoliv zdrojů a snaha i z toho malého rozsahu pramenů vykřesat jiskry podnětné odborné práce. Tato práce byla psána v době globální pandemie a to mi značně omezilo počet témat, o to raději jsem byl, když jsem dostal možnost se podílet na projektu Čechoslováci v gulagu, neboť tyto sice velmi specifické, ale dříve málo reflektované zdroje mi mohly posloužit jako dobrý základ pro moji práci. Rozsah pramenů jsem si pak ještě více zúžil tím, že jsem se rozhodl psát přímo o Čechohradu a za tímto rozhodnutím nestojí žádné osobní vazby k této obci. Do okamžiku, kdy jsem nahlédl do spisů, jsem o existenci Čechohradu neměl ani ponětí, pravděpodobně stejně jako většina čtenářů této práce. A o to více je tato práce mikrohistorická, alespoň v chápání mikrohistorie dle Ginzburga. Ten ve své eseji píše:

„Italská mikrohistorie se postavila k otázce srovnávání s odlišným, a svým způsobem opačným přístupem: srovnává přes to neobvyklé, ne skrze analogické (...) demonstruje, (...) že jakékoliv sociální struktury jsou tvořeny množstvím individuálních strategií, materiálem, který jde rekonstituovat jen s pomocí blízkého pozorování.“ ²⁵

---

²⁴ Granted, the figure of the omniscient historian-narrator, who unravels the slightest details of an event or the hidden motivations that inspire the behavior of individuals, social groups, or states, has gradually established itself. But it is only one of the many possibilities, as the readers of Marcel Proust, Virginia Woolf, and Robert Musil know, or should know well. Carlo Ginzburg; „Microhistory: Two or Three Things That I Know about It.“ *Critical Inquiry* 20.1, 1993, s.23

²⁵ Italian microhistory has confronted the question of comparison with a different and, in a certain sense, opposite approach: through the anomalous, not the analogous (...) it demonstrates (...) that any social structure is the result of interaction and of numerous individual strategies, a fabric that can only be reconstituted from close observation. Carlo Ginzburg; „Microhistory: Two or Three Things That I Know about It.“ *Critical Inquiry* 20.1, 1993, s.33

Příběh Čechohradu a jeho obyvatel tak nabízí určité paralely s příběhem furlanského mlynáře Menocchia – Čechohrad není jen jednou z mnoha standardních vesnic na Ukrajině, neboť se jedná o vesnici českých osadníků. A právě jistá unikátnost (i když každý odborník považuje svůj objekt bádání za jaksi unikátní, a proto hodný zkoumání) je to, co mi dovolí skrze Čechohrad vyprávět mnohem více příběhů.

Zcela jistě se mi v dané práci nepodaří rekonstruovat Čechohrad v jakékoliv jeho podobě. Problémem je to, že vzhledem k tomu, že většina těchto spisů je více či méně spojena s politikou Sovětského svazu vůči „nepřátelským židlům,“ tak nám tyto prameny poskytují jen velmi zúžený pohled. Za prvé pojednávají hlavně o velmi úzké skupině osob²⁶, popisují jen ty, kteří přišli do konfliktu s vládou, a za druhé o nich vypovídají ve velmi specifické formě a se značným zaujetím. Tyto dokumenty nám dávají jen velmi omezenou možnost rekonstrukce „celého Čechohradu“ a i k těm informacím, které máme, musíme přistupovat s velkou opatrností, protože mnohé výpovědi byly zřejmě vynucené a některé působí falešně. I přesto si myslím, že studium těchto pramenů z perspektivy mikrohistorie je velmi užitečné. Abych znovu použil srovnání s „klasikem mikrohistorie“, vždyť i Carlo Ginzburg ve své práci *Sýr a červi* rekonstruoval Menocchia skrze zápisy z inkvizičního procesu. Ginzburg se tedy snaží z jednoho konstrukt (Menocchio z pohledu jeho soudců) vytvořit vlastní konstrukt (Menocchio z pohledu Ginzburga). Jak jsem psal v metodologickém úvodu, mikrohistorie odmítá roli historika jako autora, který má absolutní moc nad subjekty svého vyprávění. I přestože je Ginzburgovi v případě jeho práce vyčítáno, že si velmi často vymýšlí, tak je důležité si uvědomit, že to ve větší nebo menší míře dělá každý historik, když se snaží cokoli vysvětlit, neboť z pramenů nakonec vždy musí vyvodit závěr on sám, jelikož závěr a smysl se nenachází v pramenech samotných. Čeho si cením na práci Ginzburga je právě to, že si tento fakt uvědomuje a podle mého názoru ho ani nezakrývá. Stejně ani já se nebudu pokoušet tuto práci prezentovat jako objektivní vyprávění dějin obce Čechohrad, zaznamenání osudu obyvatel Čechohradu a jejich interakce se strukturami stalinského a post-stalinského Sovětského svazu. Místo toho se budu snažit

---

²⁶ Zajímavé je, že v těchto spisech se v roli obviněných skoro neobjevují ženy a některé formuláře vyloženě nepočítají s tím, že by pachatelem byla žena, což je vidět na gramatických kategoriích používaných slov - slovesa mají vždy jen mužskou koncovku, není vyznačený prostor pro rodná příjmení, mluví se vždy o zatčeném, obviněném a ženské verze těchto „oslovení“ chybí

poukázat na to, co jde i z této limitované pramenné základny vyčíst, k čemu všemu se dá tento zdroj využít a ukázat, jak jde také psát o stalinismu a destalinizaci.

Stalinismus a destalinizace

Pojmem stalinismus se obvykle označuje státní politiku Sovětského svazu určenou J.V. Stalinem v letech 1924 až 1953, tj. od smrti V.I. Lenina až do smrti Stalina. Ve své práci budu pojem „stalinismus“ používat hlavně pro časové vymezení a některé aspekty politiky stalinismu se poté pokusím popsat na příkladu osudů obyvatel Čechohradu.

Se stalinismem je taktéž spojeno mnoho termínů, které bych rád hned zpočátku zmínil a uvedl, v jakém smyslu jich budu užívat. „Velký teror“ se používá jako termín pro označení několika souvisejících vln represí v SSSR 30. let. Za počátek tohoto procesu se považuje zavraždění Sergeje Mironoviče Kirova 1. prosince 1934 Leonidem Vasiljevičem Nikolajevem. Tato vražda měla velký ohlas a ve svém důsledku vedla k sérii tzv. Moskevských procesů, ve kterých byli souzeni Stalinovi političtí protivníci jako například Zinovjev či Kameněv. Vnitrostranické konflikty se pak později přenesly i do širší společnosti a hledání vnitřních nepřátel pak zasáhlo celý Sovětský svaz. V letech 1937-8 bylo NKVD pod vedením Ježova zatčeno a z kontrarevolučních přečinů obviněno 1 372 382 osob.²⁷

K velkému teroru se někdy připojuje i násilná dekulakizace počátku 30. let, proces při kterém měl být bohatým rolníkům zabaven majetek a převeden do správy kolchozu. V chudších regionech však byli za kulaky označováni i nepříliš bohatí zemědělci a pomocí obviňování z kulactví se „řešily“ i sousedské spory. Dále jsou s velkým terorem spojovány i represe vůči náboženským skupinám a etnickým menšinám, neboť i ty byly často společně s kulaky, západními agenty, trockisty a dalšími označováni za „nepřátele lidu.“ Sovětský režim v tomto ohledu nepříliš rozlišoval mezi těmito skupinami, všechny totiž byly dle Stalina neslučitelné se socialismem v SSSR.

Proti stalinismu se staví destalinizace, u které se obecně tvrdí, že byla zahájena Chruščovovým proslovem „O kultu osobnosti a jeho důsledcích“ na XX.

---

²⁷ Wendy Z. Goldman; *Vytváření nepřítelů: udávání a zavražďování ve stalinistickém Rusku*, Karolinum, Praha, 2014. s. 24

sjezdu KSSS a byla ukončena nástupem Leonida Iljiče Brežněva do funkce prvního tajemníka KSSS v roce 1964. Avšak jako u všech dějinných období či procesů to není jednoduché vymezit, destalinizace totiž nebyla zcela jasným protikladem stalinismu, jak se může zdát z morfologie tohoto slova. Destalinizace totiž představovala snahu Chruščova vést Sovětský svaz jinak než Stalin, avšak změny nemohly být příliš razantní, neboť by se tím narušila kontinuita a autorita celého systému a také proto, že by se setkaly s nelibostí obyvatel SSSR.

Stalinismus i destalinizaci tedy chápu a v této práci používám jako politiku vedení SSSR, ale také i jako celá období či jisté kultury. I přestože obě tato období pojí stejná instituce – Sovětský svaz, tak jak v dobách stalinismu tak i v dobách destalinizace šlo hlavně o snahu o vytvoření nového ideálu sovětského člověka, jeho života a kultury. Stephen Kotkin píše: „Co je ale nejdůležitější, je to, že v zásadě se muselo bolševické vedení zabývat otázkou jak vytvořit specificky sovětský způsob života: novou ekonomiku, společnost, politiku – zkrátka novou kulturu v nejširším smyslu.“²⁸ To platí jak pro stalinismus (o kterém píše Kotkin), tak i pro destalinizaci, v obou „kulturách“ šlo o vytvoření nového ideálu sovětského života včetně odstranění překážek na cestě k tomuto cíli.

---

²⁸ „But more fundamentally, the Bolshevik leadership (...) needed to address the question of how to realize a specifically Soviet way of life: a new economy, society, politics—in short, a new culture, broadly conceived.“

Kotkin, Stephen; *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. Berkeley: University of California Press, 1997, s. 34

„Čechové na Krymu i osada Čechohrad“

Název této kapitoly odkazuje na článek Jana Nepraše²⁹, čechohradského rodáka a významného baptistického kazatele, ve kterém se z vyprávění starších obyvatel Čechohradu snaží rekonstruovat počátky této vesnice. I přestože se nejedná o odborný článek, tak právě zpracováním vzpomínek prvních obyvatel Čechohradu nám autor dává velmi přínosný pramen pro zkoumání počátků českého osídlení na východní Ukrajině. Autor za hlavní důvody této emigrace označuje důvody ekonomické, údajně mnoho lidí bylo zlákáno příslibem snadného výdělku. Dále se zde původně nechtěli usídlit, ale jen pár let pracovat pro místní statkáře a pak se vrátit zpět do Čech.³⁰ Záměry emigrantů se však nenaplnily a údajně právě chudoba, která je po příjezdu ohrozila, je nakonec i spojila a údajně utvořila velmi silnou a pospolitou komunitu. Idealistické představy o Rusi, které autor zmiňuje, byly opravdu silně rozšířené a vzhledem k rozšířenému rusofilství a k tomu, že českým kolonistům byla přislíbena náboženská svoboda, pětileté osvobození od placení daní, vlastní samospráva a zproštění vojenské služby.³¹ Nejde se proto divit opravdu hojnému zájmu o emigraci do jižních oblastí carského Ruska.

Kolonizace Tauridské gubernie (zahrnovala Krym a přilehlé území, její název odkazuje na řecký název této oblasti) souvisela s ukončením Krymské války v roce 1856, kdy danou oblast opustilo velké množství krymských Tatarů a místní statkáři museli rychle sehnat novou pracovní sílu, kterou nakonec hledali i za hranicemi Ruského impéria. Noví přistěhovalci přicházeli na Krym již na konci 50. a na začátku 60. let 19. století, ale někteří z nich se později rozhodli přesunout více na sever. Vesnice Čechohrad se nachází v dnešním Melitopolském okrese Záporožské oblasti a byla založena roku 1869. Její obyvatelé (podle Nepraše prvních 92 rodin, z nichž asi 50 se kvůli těžkým začátkům odstěhovalo³²) pocházeli hlavně z oblasti východních Čech, Nepraš jako rodná města většiny obyvatel Čechohradu uvádí Ústí nad Orlicí, Litomyšl a Vysoké Mýto. Podle

---

²⁹ Jan Nepraš; „Čechové na Krymu i osada Čechohrad,“ *Komenský: kalendář pro český lid na Rusi*. V Lodži: Komenský, 1910-1912, s.3-4

³⁰ Jan Nepraš; „Čechové na Krymu i osada Čechohrad,“ *Komenský: kalendář pro český lid na Rusi*. V Lodži: Komenský, 1910-1912, s. 4

³¹ Helena Dluhošová; „Vystěhovalectví na Ukrajinu“. *Češi v cizině*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996, s. 48-49.

³² Jan Nepraš; „Čechové na Krymu i osada Čechohrad,“ *Komenský: kalendář pro český lid na Rusi*. V Lodži: Komenský, 1910-1912, s. 4

sčítání lidu z roku 1897 žilo v Tauridské gubernii 1962 Čechů, z toho jen 223 žilo ve městech.³³ V roce 1906 pak přímo v Čechohradu žilo 575 Čechů a vybudovali si zde izolovanou a poměrně soběstačnou českou komunitu³⁴. Češi žili v Čechohradu také společně s Němci a Ukrajinci.

Tato izolace však kolidovala s kolektivizací a centralizací, kterou do Čechohradu přinesl stalinismus, během něhož došlo i k velké proměně v postoji k národnostním menšinám. Ve 30. letech byl v Čechohradu zbořen kostel a uzavřena zdejší česká škola, v roce 1946 byla dokonce vesnice přejmenována, z Čechohradu se stala Novhorodkivka. Po rozpadu SSSR došlo opět k oživení české menšiny v Novhorodkivce a byl založen český spolek Čechohrad. Tato vesnice nedávno našla ohlas i v českých médiích, hlavně v souvislosti s konfliktem na východní Ukrajině a s prosbami některých místních českých obyvatel o repatriaci³⁵. V posledním oficiálním sčítání (z roku 2001) se na Ukrajině za Čechy označilo 5917 lidí³⁶ a z 1180 obyvatel vesnice Novhorodkivka se dle vyjádření místního spolku přibližně 500 hlásí k české národnosti.

---

³³ *Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.: Таврическая губерния.* (První všeobecné sčítání lidu Ruského impéria roku 1897: Tavrická gubernie) Vydavatelství centrálního statistického úřadu Ministerstva vnitra, 1904, s.13; dostupné z: <https://www.prlib.ru/item/436681>

³⁴ Helena Dluhošová; „Vystěhovalectví na Ukrajinu“. *Češi v cizině*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996, s.51.

³⁵ „Život v ukrajinském Čechohradě“, Události ČT24, 16.12.2018, dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/2681258-pred-150-lety-odesli-z-cech-na-ukrajinu-jejich-potomci-nyni-chteji-z-cechohradu-zpet>

³⁶ Sčítání lidu na Ukrajině roku 2001, dostupné z: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>

Proces s českými učiteli

„Definitivní pád národního hnutí je možný jen s pádem buržoazie. Jen v carství socialismu může být vybudován naprostý mír. Ale omezit nacionální boje na minimum, zarazit je již v zárodcích, udělat je co nejneškodnější pro proletariát – to je možné i v rámci kapitalismu. O tom svědčí příklady Švýcarska a Ameriky. Proto je potřeba zemi demokratizovat a dát národům možnost se svobodně rozvíjet.“³⁷

Ve Vídni v roce 1913 J.V. Stalin napsal a publikoval svůj článek pod názvem „Marxismus a národnostní otázka“. Tato práce mladému Stalinovi přinesla popularitu v kruzích ruských marxistů, kterými byl poté považován za odborníka na otázky nacionalismu, což mu po Říjnové revoluci vyneslo místo Lidového komisaře pro národnostní otázky.³⁸ O 18 let později v Charkově započal velký soudní proces, který byl nazýván jako proces s českými učiteli, který byl ve své době největším procesem s příslušníky české menšiny usazenými na Ukrajině. Tento proces byl odstartován výpovědí Antonína Vodsedálka³⁹, který byl jednou z hlavních osobností české menšiny na Ukrajině. V nejspíše vynuceném doznání se přiznal k vedení kontrarevoluční nacionalistické organizace a jeho doznání spustilo řetězové zatýkání dalších významných osob české komunity na Ukrajině⁴⁰. Hrála v tomto procesu roli národnost zatčených? Jaký byl vztah SSSR k jeho národnostním menšinám?

Národnostní otázka v SSSR

Národnostní otázka byla v případě tak mnohonárodnostního státu jako SSSR velmi komplikovaná. I přestože marxismus upřednostňuje třídní identifikaci před identifikací nacionální, tak národnost byla velmi důležitou otázkou celého státu. Ve svém článku „The USSR as a Communal Apartment“ Slezkin rozpor mezi marxistickým chápáním nacionalismu a tím, jak se nacionalismus realizoval

---

³⁷ I.V. Stalin; „Марксизм и национальный вопрос“ (Marxismus a národnostní otázka) In: *Сталин И.В. Сочинения*. Moskva: ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы, 1946. С. 290–367.

³⁸ Stephen Kotkin; *Stalin. Vol. I, Paradoxes of power, 1878-1928*. Penguin Books, Londýn, 2014, s.117.

³⁹ Mimo jiné byl lektorem českých škol na Institutu lidové osvěty, společně s dalšími českými emigranty se zasloužil o zřízení českého sektoru při kabinetu národnostních menšin Všeukrajinské akademie věd

⁴⁰ Jan Dvořák, „Antonín Vodsedálek a proces s českými učiteli na Ukrajině“, *Paměť a dějiny* 2013/04, s. 102

v SSSR, zdůrazňuje a poukazuje na to, jak bolševici prováděli národnostní politiku:

„S nekompromisním nepřátelstvím vůči právům jednotlivců se zápalem záměrně a poměrně konzistentně vyzdvihovali skupinová práva, která se ne vždy shodovala se zájmy proletariátu. První stát dělníků a zemědělců byl prvním státem který ve svém zřízení zakotvil etnoteritoriální federalismus, klasifikoval své občany podle jejich národnostního původu a předepsal zvýhodnění specifických národnostně určených skupin.“⁴¹

Nejen v tomto byl vztah SSSR k národnostním menšinám zvláštní. Projevy národnostní politiky SSSR byly velmi rozporuplné. Na jedné straně byla propagována myšlenka šestnácti národních republik⁴² jakožto šestnácti sobě rovných sester (jako například na Fontáně Družby národů na VDNCh) a sám Stalin byl nazýván jako Otec národů. Na straně druhé ovšem zahrnovala i často násilnou rusifikaci a potlačování mnoha národnostních menšin, velmi známá je například v tomto ohledu deportace Krymských Tatarů. I proto se interpretace národnostní politiky SSSR dodnes silně liší, můžeme narazit jak na představy o tom, že Sovětský svaz držel na uzdě nacionální nepokoje a tím zajistil prosperitu a mír v jindy národnostně různorodých regionech, které do té doby sužovaly konflikty, tak i na interpretace SSSR jako nástupce carského Ruska na postu „žaláře národů.“

Na závěr tohoto menšího exkurzu do dějin národnostní politiky v SSSR je důležité zmínit, že obava čelních představitelů Sovětského svazu ze špionáže, podporované zahraničními mocnostmi a prováděná skrze vyslanectví a členy příslušných národnostních menšin nebyla zcela „mimo mísu.“ Goldman píše:

„Společně s vážnými starostmi pramenícími z Hitlerova vzestupu, z úmyslů, jež mělo Japonsko s Mongolskem, z nepřátelských sousedících států a domácí sociální

---

⁴¹ Uncompromisingly hostile to individual rights, they eagerly, deliberately and quite consistently promoted group rights that did not always coincide with those of the proletariat. 'The world's first state of workers and peasants' was the world's first state to institutionalize ethnoterritorial federalism, classify all citizens according to their biological nationalities and formally prescribe preferential treatment of certain ethnically defined populations.

Yuri Slezkine; „The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism.“ In: *Slavic Review* 53. 2, 1994, s.414-52. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/2501300>

⁴² Většinou se uvádí 15, ale v období stavby Fontány Družby národů na VDNCh jich bylo 16, byla totiž započtena Karelo-finská SSR, která jako samostatná republika existovala v letech 1940–1956, poté byla začleněna do RSFSR

nespokojenosti viděli straničtí představitelé Kirovovo zavraždění jako součást závažnějšího teroristického ohrožení, jako rodící se protistalinistické spojenectví někdejších opozičníků, nespokojených společenských skupin a zahraničních nepřátel. Tyto obavy nebyly pouhými výplody Stalinovy představitivosti.⁴³

I přestože české a slovenské menšiny nebyly v SSSR z řad těch početnějších, je vidět, že i Češi a Slováci byli bráni jako hrozba, neboť Sovětský svaz byl v té době v mezinárodní izolaci. ČSSR například uznalo SSSR až v roce 1934 a i v tom je vidět příčina nepřátelství vůči mnohým národnostním menšinám, jejichž zástupci byli mnohdy i „sociálně nepřátelskými elementy,“ často se totiž jednalo o průmyslníky a bohaté zemědělce. V tomto procesu hrála národnostní otázka zásadní roli, ale i přestože je tato práce zaměřena na osudy obyvatel etnicky české vesnice na Ukrajině, tak ne vždy při jejich konfrontacích se státem půjde o jejich národnost. To je velmi důležité mít na paměti, aby z tohoto textu nevzniklo jen nacionalistické „fňukání,“ které by jen dále živilo stereotypy o „malém, utlačovaném českém národu.“

Iona

Vladimir Grigorjevič Iona, narozen v roce 1890 ve vesnici Vinniky, kousek od Lvova. Ve Lvově poté vystudoval střední školu a pracoval v bance. I přes své špatné zdraví byl během první světové války povolán do rakouské armády.⁴⁴ Po válce cestoval po Haliči, kde nejdříve onemocněl španělskou chřipkou, poté tyfem a nakonec skončil v Haličské armádě, která se spojila s Rudou armádou. V kasárnách opět onemocněl a byl odeslán do nemocnice. Po uzdravení se vydal zpět do rodné vesnice, kam se ale vzhledem k probíhajícímu konfliktu nemohl dostat a nakonec skončil v Liberci. Odtud byl společně s dalšími lidmi z Haliče přesunut nejdříve do Terezína a dále do Milovic.⁴⁵ Poté se vydal do Prahy, kde se přihlásil na Právnickou fakultu Univerzity Karlovy. Po vystudování se v roce 1928 přestěhoval na Ukrajinu a začal učit na sedmileté střední škole v

---

⁴³ Wendy Z. Goldman; *Vytváření nepřítelů: udávání a zavražďování ve stalinském Rusku*, Karolinum, Praha, 2014, s. 43.

⁴⁴ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-18, s.149

⁴⁵ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-18, s.150

Čechohradě⁴⁶, později se stal ředitelem této školy a získal i sovětské státní občanství.

Na jednom ze sjezdů českých krajanů v Žitomiru byl prý Iona naverbován do české kontrarevoluční špionážní nacionalistické organizace Antonínem Vodsed'álkem.⁴⁷ Svědek Josef Ivanovič Bološ při výslechu tvrdil, že ho Iona společně se Zezulou st. přemluvili ke vstupu do řad nejmenované kontrarevoluční organizace, která měla za cíl sbírat informace o Rudé armádě a sovětském zemědělství, šířit českou nacionálně-patriotickou propagandu, provádět verbování dalších členů do řad této organizace a vykonávat jakékoliv další rozkazy, které přicházely z Čech.⁴⁸ Dále ve spisu následuje mnoho výpovědí v podobném duchu, kurzy a jiná setkání českých učitelů a členů krajanských sdružení jsou vyobrazována jako tajná setkání špionů, na kterých sestavovali zprávy o stavu zemědělství v SSSR, o Rudé armádě, o stavu infrastruktury atp.⁴⁹ Při konfrontaci se Zezulou Iona popíral, že by někdy v rozhovorech s ním kritizoval SSSR nebo že by o výše popsané organizaci, či o jejích cílech cokoliv věděl.

Ve strojově psaném životopisu Iona píše, že během svých studií v Praze se stýkal hlavně se zástupci haličské eserské emigrace, se kterými vymýšlel plán šíření osvěty na Ukrajině (tento plán údajně československá vláda podpořila a přispěla na vzdělání těchto osob v různých oborech). Šíření osvěty byla údajně jen zástěrka pro vytvoření široké výzvědné sítě pro československou vládu a pro šíření nacionalistické propagandy.⁵⁰ Od Antonína Zezuly pak údajně přijal úkol, aby se vydal do Charkova, kde měl naverbovat další Haličany do této organizace a poté vyčkat na příjezd Zezuly, po kterém se měli rozšířit do různých oblastí Ukrajiny, kde by prováděli výše zmíněnou „kontrarevoluční činnost.“⁵¹ Poté mu Zezula zajistil místo učitele v Čechohradu, kam se přestěhoval a spojil se s Československou misí a začal šířit antisovětskou propagandu nejen mezi svými studenty (pro které organizovali kroužek Červeného kříže), ale i mezi dalšími obyvateli obce, kteří údajně zastávali myšlenky českého nacionalismu a také byli nepřátelsky naladěni proti sovětské vládě.⁵²

---

⁴⁶ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-18, s.5

⁴⁷ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-18, s.86

⁴⁸ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-18, s.7

⁴⁹ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-18, s.82

⁵⁰ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-18, s.154

⁵¹ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-18, s.164

⁵² Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-18, s.172

Vavřín

Alexandr Josefovič Vavřín byl zatčen 16. prosince 1930 pro podezření ze špionáže a spolupráce s kontrarevoluční organizací. Narodil se v roce 1893 v Čechohradu, kde také žil celý svůj dosavadní život, živil se zde jako zemědělec a později vstoupil do kolchozu. V dotazníku Vavřín uvedl, že za občanské války sloužil v armádách Děnikina a Wrangela⁵³. Jeho otec byl kulakem a údajně i popem, a proto byl zbaven majetku a přesídlen do severních oblastí SSSR.⁵⁴ Jakožto jeden ze svědků byl přivolán Antonín Josefovič Mužik, který prý u Vavřínů před revolucí sloužil a stěžoval si na hrubé zacházení ze strany Alexandra Vavřína. Dále Mužik uvedl, že byl svědkem několika slavností, na které Vavřín sezval své příbuzné, učitele z místní školy a další známé z obce, avšak Mužik nedokázal nic vypovědět o podstatě rozhovorů, které se během těchto oslav vedly.⁵⁵

Během dalších výslechů Vavřín uváděl jména osob, se kterými se byť i jen na vzdáleně politická témata bavil. Uvádí například veterináře Glinjanného, který údajně tvrdil, že trest vůči otci Vavřína byl ze strany vlády příliš krutý⁵⁶ a během jiného rozhovoru zase kritizoval kolektivní hospodářství a zpochybňoval možnost splnit pětiletý plán⁵⁷. Dále vyšetřovatelé vyslechli další Vavřínovy známé, z nichž každý tvrdil, že s ním nějaké „kontrarevoluční řeči“ vedl. Například Vasilij Gura uvedl, že s Vavřínem mluvili o tom, že by jeho otci sehnali nové doklady, dostali ho z Vologdy a případně ho i dostali přes hranice do ČSR.⁵⁸ Karel Foltus zas uvedl, že ho Vavřín naverboval do kontrarevoluční organizace a že v rozhovorech často kritizovali sovětskou vládu, vychvalovali život „za cara“ a povídali si, že v Čechách se zemědělcům žije lépe⁵⁹. Jako hlavní členy skupiny okolo Alexandra Vavřína (který se mezi spoluobčany údajně těšil velké úctě a díky této autoritě byl po svém otci vůdčí osobou této organizace) uvedl Josefa Ivanoviče Balaše, Antonína Zezulu st., Josefa Josefoviče Sršně, Františka Josefoviče Vavřína ml., Josefa Barcala a Petra Vavřína⁶⁰. Antonín Zezula pak ve výslechu potvrzuje, že

---

⁵³ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-20, s.9

⁵⁴ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-20, s.11

⁵⁵ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-20, s.11

⁵⁶ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-20, s.31

⁵⁷ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-20, s.31

⁵⁸ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-20, s.33

⁵⁹ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-20, s.42

⁶⁰ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-20, s.43

Alexandr Vavřín nebyl jen řadovým členem, který by jen plnil cizí rozkazy, ale že patřil do vyšší části této nejmenované organizace, byl jeden z těch, kdo věděl o konečných cílech této organizace a o způsobech, jak jich dosáhnout.⁶¹ Jedním dechem však Zezula dodává, že Vavřín a dalších pět osob byli údajně tajnými spolupracovníky Melitopolského GPU.⁶² U jednoho z posledních výsledků Vavřín uvedl, že knihovna, divadelní a i fotbalový kroužek byly využívány pro šíření antisovětského českého nacionalismu mezi dětmi, zdejší oddělení Červeného kříže pak bylo vytvořeno tak, aby využilo absenci alternativní zdravotní péče v Čechohradu a nalákalo co nejvíce obyvatel Čechohradu do této organizace. Toho se pak využilo jako prostor pro šíření kontrarevoluční propagandy.⁶³ Několikrát se v zápisech z výsledků upomíná i jméno Vladimíra Čermáka, který pracoval na vyslanectví, údajně vedl Českou misi a předával Vavřínovi rozkazy z Československa.⁶⁴ Spis končí Vavřínovým popisem čtyřiceti členů této organizace, z nichž však během tohoto procesu nebyla odsouzena ani polovina.⁶⁵

Balaš

Josef Ivanovič Balaš se narodil v roce 1894 v Čechohradu, kde poté žil a pracoval až do svého zatčení 16. prosince 1930. Byl sekretářem místního oddělení Červeného kříže a zároveň pomáhal s vedením místních zájmových kroužků pro děti. Údajně společně s Ionou a Zezulou tvořil ústřední trojici kontrarevolučních aktivit v Čechohradu, údajně to byli oni, kdo přijímali rozkazy od Vodsed'álka a vedli místní antisovětskou organizaci.⁶⁶ Přes výše zmíněné kroužky se Balaš údajně snažil dostat děti kulaků do „Osoviachimu“, jejichž výcvik poté chtěli využít při násilném převratu.⁶⁷ Během dalších výsledků vyšetřovatelé zjistili, že Balaš sloužil v armádě Wrangela a že před revolucí vlastnil velké hospodářství, po revoluci pak byl ředitelem místního „selbudu.“⁶⁸

---

⁶¹ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-20, s.45

⁶² Nejspíše GPU NKVD - Státní politická správa při NKVD, Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-20, s.46, 71

⁶³ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-20, s.52

⁶⁴ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-20, s.54

⁶⁵ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-20, s.85-94

⁶⁶ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-21, s.8

⁶⁷ Осоавиахим, Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству, Společnost pro podporu obrany, letectví a chemického inženýrství; předchůdce DOSAAF

⁶⁸ сельбуд, сільський будинок; venkovská kulturní a vzdělávací instituce v SSSR

Spis následně obsahuje velmi dlouhou sérii rozhovorů se soudružkou Stračevskou-Čížkovou⁶⁹, která se v předchozím roce rozvedla s Antonínem Knedlíkem.⁷⁰ Tato výpověď byla do složky zavedena i přestože ani jeden ze zmíněných toho neměli s Balašem moc společného, pravděpodobně šlo o to, že všichni tři byli považováni za Vodsed'álkovy spolupracovníky. Vodsed'álek měl údajně pod kontrolou celou organizaci. Jeden úryvek z tohoto výsledku je pak úžasnou ukázkou propojení státu a mezilidských vztahů v době stalinismu. Stračevská v rozhovorech vzpomíná na to, že když se byla v Seljanšině⁷¹ podívat na divadelní hru v provedení místního divadelního spolku, tak se během „tancovačky“ po představení od česko-ukrajinského davu oddělovali někteří Češi, brali s sebou české dívky a akordeon a odcházeli od ostatních se zabavit a tancovat odděleně od zbytku.⁷² Podobné výstupy byly dle Stračevské poměrně časté, dále pak tito „čeští patrioti“ často sabotovali představení, ve kterých měli vystupovat tím, že se den před tím sebrali a odjeli z obce, údajně protože museli vyřídit nějaké neodkladné záležitosti.⁷³ Je pozoruhodné, že takovéto příběhy zaujaly vyšetřovatele, i když pro nás mohou působit malicherně a z celé výpovědi je cítit osobní antipatie Stračevské k výše zmíněným. V jednom rozhovoru jejich chování popisovala takto:

„vzali si od Prokeše nebo od Svobody akordeon, šli k Martínkovi, Hejčmanovi nebo Prokešovi a tam si pořádali vlastní české tancovačky, (...) aby jim chlapi nepřekáželi; jako kdyby oni, hulváti, uměli tancovat, jen se strkají a překáží.“⁷⁴

Vzhledem k tomu, že ale vyšetřovatelé zařadili tuto výpověď do spisu a později se k ní odkazovali, tak je vidět, že i podobné výpovědi nebyly brány na lehkou váhu. Někteří z těchto zmíněných Čechů byli v rámci „procesu s českými učiteli“ také souzeni a jejich „nacionalismus a nesociálnost“ byly několikrát zmiňovány.⁷⁵

Balašův spis pak obsahuje jen velmi málo informací o Balašovi samotném. Na konci spisu najdeme potvrzení o jeho rehabilitaci z roku 1964 (o rehabilitacích

---

⁶⁹ Češka, v rámci tohoto procesu odsouzena k 5 letům odnětí svobody, v roce 1931 propuštěna krátce po rozsudku, podruhé zatčena na jaře 1938 a odsouzena k trestu smrti, zastřelena 10. 06. 1938 v Žitomíru; viz složka 57288-26, 27

⁷⁰ Taktéž souzen v rámci tohoto procesu, *1899, Čech, účetní v Žitomíru

⁷¹ Vesnice v Černjachovském okrese, Žitomirské oblasti, ve které byla silná česká komunita

⁷² Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-21, s.33

⁷³ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-21, s.34

⁷⁴ Překlad autora; Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-21, s.34

⁷⁵ Jedním z takto odsouzených Čechů byl Josef Vilík, který byl 27.6.1931 odsouzen k trestu smrti, který byl později zmírněn na 10 let odnětí svobody, viz složka 57288-42

více v kapitole Ztratili jsme Stalina... A co dál?). Avšak i přesto skrze výpovědi Stračevské tento spis poukazuje na to, jakou moc mohli „obyčejní lidé“ i ve stalinském SSSR mít, když mohli osobní antipatie povýšit na úroveň státní důležitosti (věřím, že mnohdy nevědomky) a represivní složky státu tak navést proti lidem, se kterými měli neshody.

Pavlas

Dalším obyvatelem Čechohradu, který byl zapleten do procesu s českými učiteli byl Antonín Vasiljevič Pavlas. Narodil se do české rodiny v Čechohradu v roce 1895, zde také žil a pracoval až do dne svého zatčení 16. prosince 1930.⁷⁶ Před revolucí měl velké hospodářství, vlastnil 28 „десятин“ půdy⁷⁷ se svým domem, tři koně, dvě krávy a jednu jalovičku. Za občanské války údajně sloužil v armádě Wrangela. Po kolektivizaci vstoupil do kolchozu, kde vypomáhal i jakožto sedlák.⁷⁸ Byl obviněn podle trestního zákoníku USSR dle odstavců 6 a 11 článku 54 z členství v kontrarevoluční organizaci (údajně úzce spolupracoval se Zezulou a Vavřínem) a ze špionáže pro ČSR. K těmto činům se Pavlas u výsledku přiznal.⁷⁹

Tato složka je nejkratší ze všech spisů zařazených v dokumentaci k procesu s českými učiteli, obsahuje jen 22 stránek (oproti stostránkovým spisům dalších obviněných) a je v ní jen jeden výslech Pavlase, zbytek informací v této kapitole vychází z dotazníku a výsledků dalších obviněných. I přestože dle rozsahu složky by šlo předpokládat, že nebyl natolik významnou osobou v této organizaci, tak nakonec byl odsouzen k trestu smrti.

I v dalších spisech jsou zmínky o obyvatelích Čechohradu, převážně se však jedná o velice nesourodou směs výsledků, dotazníků a poznámek vyšetřovatelů a analýza celého spisového materiálu k tomuto procesu by vydala na samostatnou publikaci. Jak už jsem však zmiňoval, cílem této práce není zpracování příběhu všech zúčastněných v tomto procesu a ani ne všech obyvatel Čechohradu, kteří se nějakým způsobem dostali do styku s represivními složkami

---

⁷⁶ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-22, s.3

⁷⁷ Děsjatina = přibližně 1 ha, existovaly ale různé druhy děsjatín, proto tedy Pavlasův pozemek mohl měřit od 9 do 36 ha.

⁷⁸ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-22, s.3

⁷⁹ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-22, s.11

státu, ale na příkladech několika osob poukázat na pozoruhodné aspekty vztahu mezi Sovětským svazem a jeho obyvateli.

Soud

V době psaní těchto řádků tomu je přesně 90 let od chvíle, kdy byl vynesen rozsudek ve věci „české špionážní a kontrarevoluční povstalecké organizace českého generálního štábu.“ Je důležité upozornit, že se nejednalo o marginální záležitost, o tomto procesu se psalo i v Moskevské pravdě. Informace o zatčení a soudu krajanů v Charkově doputovala i na stránky některých československých novin. Zároveň ani v historickém bádání nejde o nic neznámého, o tomto procesu v českém prostředí psal například Jan Dvořák⁸⁰ nebo Zdeněk Filip.⁸¹ Nedávno také v rámci projektu Čechoslováci v gulagu došlo k digitalizaci a zpřístupnění všech spisů k tomuto procesu.⁸² Jednalo se zároveň o velký soudní proces, ve kterém bylo souzeno 77 osob⁸³, trval po dobu 3 dnů a samotný záznam procesu čítá přes 200 stran.

Soudní proces probíhal v Charkově, od 12. do 14. června 1931, informace o procesu lze čerpat nejen z jeho zápisu, ale také ze zprávy Jana Adamce, již sepsal pro československé ministerstvo zahraničních věcí po svém návratu do vlasti v roce 1935. V této zprávě zmiňuje „zradu“ ze strany Vodsed'álka a Zezuly, kteří se v průběhu vyšetřování doznali ke všemu, z čeho byli obviněni. Adamec o nich píše:

„Vše, co mluvil Vodsed'álek na sebe i na druhé byla a jest holá lež a výmysl, byl jimi koupen lepší stravou a zacházením i přemluven, že jako partijní bude míti ohled při výměru trestu a že tím že jest komunistou musí jim jíti na vstříc, oni prý to potřebují!! (...) Podobnou kreaturu našli též v osobě Zezuly z Čechohradu.“⁸⁴

---

⁸⁰ Jan Dvořák; „Antonín Vodsed'álek a proces s českými učiteli na Ukrajině“, *Paměť a dějiny* 2013/04, s. 97-114.

⁸¹ Zdeněk Filip; „Proces s českými učiteli na Ukrajině“, In: Karel Rýdl a kol.; *Historia magistra vitae – vita magistra historiae. Sborník statí k 75. narozeninám univ. prof. Dr. Josefa Cacha*. Karolinum, Praha 1998, s. 62–69;

⁸² Dostupné z: https://cechoslovacivgulagu.cz/historie_represi_proces_s_ceskymi_uciteli.html

⁸³ Z toho 21 osob v hlavní části procesu 12-14.6.1931, zbylí byli odsouzeni v rámci následujících menších procesů.

⁸⁴ AMZV, f. II. sekce (politická), III. řada, k. 327 A, *Zpráva Jana Adamce odevzdaná na MZV 11. 12. 1935*.

V rámci procesu padaly tresty v rozsahu od tříletého podmíněného trestu až do trestu smrti. Výše zmíněné osoby, hlavní protagonisté mého příběhu, dopadly takto: Vodsed'álek – trest smrti (zmírněn na 10 let odnětí svobody)⁸⁵, Zezula – trest smrti (zemřel ve vězení ještě před vykonáním rozsudku)⁸⁶, Iona – trest smrti (zmírněn na 10 let odnětí svobody)⁸⁷, Balaš – 10 let odnětí svobody⁸⁸, Pavlas – také 10 let odnětí svobody⁸⁹.

Z celkových 77 souzených v rámci tohoto procesu a přidružených mimosoudních řízení OGPU bylo z Čechohradu 18 osob a čechohradští tak tvořili nejpočetnější skupinu v tomto procesu. Z Čechohradu tak zmizela „jen“ 3% obyvatel⁹⁰, ale v následujících letech se do styku s represivními složkami státu dostávali další členové rodin těchto odsouzených. Díky spisům z archivů bezpečnostních složek tak máme informace o členech mnohých čechohradských rodin (například rodina Vavřínů) a tento proces byl pro mě jakýmsi počátkem prozkoumání osudů obyvatel Čechohradu. Jedná se o událost, která s největší pravděpodobností silně zasáhla do fungování obce, neboť takto Čechohrad přišel o skoro dvě desítky práceschopných mužů, ale jednalo se také o členy velkých čechohradských rodin, jejichž odchod silně narušil jak rodinné vztahy, tak i celkový život obce. Mnozí ze zatčených se starali o kulturní život obce, obzvláště pak o vzdělávání mládeže, místní škola tak zůstala bez svého ředitele (Vladimír Iona) a jednoho z učitelů (Jaroslav Martínek). Proces s českými učiteli a následující proces s vedením kolchozu Průkopník (viz následující kapitola) byly události, které silně zasáhly do života Čechohradu a částečně předznamenávaly úpadek místní české komunity.

---

⁸⁵ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-1, s.13

⁸⁶ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-1, s.13

⁸⁷ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-19, s.215

⁸⁸ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-1, s.13

⁸⁹ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-1, s.13

⁹⁰ Vycházím z údaje z již umíněného článku Jana Nepřaše, kde uvádí, že Čechohrad měl v roce 1910 575 obyvatel; ten jsem pak porovnal s údaji o počtu obyvatel v carském Rusku z roku 1913 a v SSSR z roku 1930, z čehož vychází to, že počet obyvatel poklesl o 6%, což jsem aplikoval na počet obyvatel Čechohradu; i přestože se nejedná o přesný statistický údaj, tak je to to nejlepší, co mám k dispozici.

Případ kolchozu Průkopník

„Zásadní obrat venkova k socialismu již lze považovat za zajištěný.“ J. V. Stalin⁹¹

Devátého prosince roku 1932 v Melitopolu, na který už začaly doléhat důsledky špatné úrody, se vedoucí okresního oddělení GPU Rejfsnejder usadil za stůl a začal vyřizovat své každodenní papírování. Toho dne, mimo jiné, podepsal zatykač na sedm obyvatel české vesnice Čechohrad, kteří byli obviněni z aktivního odporu proti sběru obilí a falšování dokumentů s údaji o úrodě za účelem vlastního obohacení podle odstavce 7 článku 54 trestního zákoníku Ukrajinské sovětské socialistické republiky.⁹² Ještě téhož dne byly tyto osoby zatčeny a převezeny do necelých třicet kilometrů vzdáleného Melitopolu, kde byly drženy až do konečného rozhodnutí soudu.

Kolektivizace, první pětiletý plán a holodomor

Plán první „pětiletky“ byl přijat na XVI. všesvazovém sjezdu Komunistické strany bolševiků v dubnu roku 1929 a měl zajistit rychlou industrializaci země a kolektivizaci zemědělství (o které bylo rozhodnuto ještě v minulém roce) za pomoci „razkulačvanija“ (tj. vytěsnění kapitalistických elementů v zemědělství a likvidace kulaků jako sociální třídy). Usedlosti kulaků pak měly nahradit kolchozy a sovchozy. Ambiciózní plán první pětiletky 1928-1932 však nebyl naplněn. Například průmyslová produkce vzrostla „jen“ o 50% oproti naplánovaným 100%, zatímco zemědělská produkce se dokonce snížila o necelých 20%.⁹³ Kolektivizace zemědělství měla dalekosáhlé negativní dopady na obyvatele SSSR nejen v procesu samotného „razkulačvanija“, ke kterému se ve velké části případů používaly násilné praktiky, od kterých se J.V. Stalin snažil distancovat; ale i nedostatek potravin v letech 1932-3, který v důsledku způsobil smrt milionů obyvatel SSSR, hlavně v Ukrajinské SSR a v Kazašské ASSR. Dle Daviese a Wheatcrofta bylo na Ukrajině v roce 1931-2

---

⁹¹ Коренной поворот деревни к социализму можно считать уже обеспеченным
J.V. Stalin, *Головокружение от успехов* (Závrať z úspěchu) *Pravda* № 60, 2.3. 1930 г., dostupné z: <http://www.hrono.ru/libris/stalin/12-2.php>

⁹² Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, 1-7.

⁹³ Holland Hunter; „The Overambitious First Soviet Five-Year Plan,“ *Slavic Review*, 32(2), 1973 , s. 243-4, Dostupné z: <https://www.cambridge.org/core/journals/slavic-review/article/overambitious-first-soviet-five-year-plan/0A343F3352F8D49BC5CEB9747F7A1B31>

sebráno 7 253 000 tun zrna, zatímco v následujícím roce bylo vybráno jen 4 234 000 tun.⁹⁴ Tento pokles byl mimo jiné přičítán nově vymezenému fenoménu – „rozkrádání socialistického majetku“, které mělo po rezoluci Sovětu národních komisařů a Centrálního výkonného komitétu SSSR ze 7.8.1932⁹⁵ být trestáno velmi přísně: minimálně deset let odnětí svobody s konfiskací majetku až po trest smrti při přitěžujících okolnostech.⁹⁶ Tato rezoluce však již nic nemohla zvrátit, vinou státu a šířící se epidemie tyfu zemřely během hladomoru na Ukrajině miliony lidí.⁹⁷ V Čechohradu samotném údajně během let 1932-3 zemřelo hlady 32 obyvatel.⁹⁸

Vyšetřování kolchozu Průkopník

František Vavřín, 33 let, předseda správní rady kolchozu Průkopník. Josef Kubišta, 27 let, člen správní rady kolchozu Průkopník. František Sršeň, 31 let, správce kolchozu Průkopník. Jaroslav Toniševský, 29 let, správce skladu kolchozu Průkopník. Vasilij Chalupník, 41 let, tajemník kolchozu Průkopník. Antonín Švihel, 46 let, účetní kolchozu Průkopník. Antonín Šiller, 43 let, předseda revizní komise kolchozu. Všech sedm mužů bylo devátého prosince zatčeno v Čechohradu a později téhož dne převezeno do Melitopolu, kde byli v průběhu následujících měsíců vyslýcháni.

Výsledky započaly základním dotazníkem, ve kterém se zjistilo, že se jedná o etnické Čechy s občanstvím Ukrajinské SSR, skoro všichni ze zadržených měli kulacký původ. Někteří se už dříve dostali „do křížku“ se zákonem – například Antonín (ve spisu také jako Anton) Šiller, který si v roce 1930 odseděl půl roku v DOPRu⁹⁹ za údajné rozprodávání socialistického majetku¹⁰⁰; či František Sršeň (ve spisu také jako Franz), který byl v roce 1931 odsouzen za

⁹⁴ Robert W. Davies; Stephen G. Wheatcroft ; *The Years of Hunger: Soviet Agriculture 1931–1933*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2010, s. 470.

⁹⁵ Tato rezoluce byla nazývána „Закон о трёх колосках“, tj. „zákon o třech kláscích.“

⁹⁶ Viz

https://web.archive.org/web/20070927213457/http://www.enet.ru/~kc/aktkgb/KALININ/akkab_05g.htm

⁹⁷ Odhady o počtu obětí se různí, o vztahu mezi epidemií a samotným holodomorem viz Robert W. Davies; Stephen G. Wheatcroft ; *The Years of Hunger: Soviet Agriculture 1931–1933*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2010, s. 429-31

⁹⁸ V. Diesendorf; *Немцы России : Населённые пункты и места поселения*. (Ruští Němci: Obydlené lokality a místa osídlení) ERD, Moskva, 2006; s.536

⁹⁹ ДОПР - Дом принудительных работ, „dům nucených prací“ – místa zadržení s relativně uvolněnými pravidly, zatčení vykonávali nějakou formu manuální práce, ale byla jim dovolena setkání, měli k dispozici knihovnu a celá instituce měla údajně mít hlavně edukativní účel.

¹⁰⁰ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, s. 35

narušování sovětské výroby špatným skladováním brambor na 1 rok nucených prací, které po přimluvě od místního artelu¹⁰¹ nakonec vykonával na své předchozí pracovní pozici.¹⁰²

Hlavním důvodem zatčení těchto 7 mužů bylo podezření z falšování dokumentů o výnosech místního kolchozu a krádež několika tun zrna. V kolchozu Průkopník se pěstovalo mnoho zemědělských plodin, například pšenice, ječmen, žito, oves, proso, ale i kukuřice. Dle zprávy z 15.11.1932 o stavu skladů daného kolchozu se píše, že kolchoz Průkopník zaostává v daném období za plánem o více než 50%.¹⁰³

Výsledky svědků poukázaly na to, že v kolchozu panovaly velmi přátelské vztahy, dotazování všechny obviněné vykreslovaly jen v těch nejlepších barvách. Vyšetřovatelé z toho vyvodili závěr, že Vavřín, který byl sice členem strany, ale pocházel z kulackých poměrů, využil těchto vztahů pro svoji kandidaturu na pozici předsedy správní rady kolchozu. Za spolupracovníky si poté vybral své příbuzné a známé a tím udržoval bývalé kulaky v rozhodujících pozicích čechohradského kolchozu.¹⁰⁴ To se potvrzuje i ve výsledku obviněných, kteří (až na Šillera) v dotazníku uvádí původ minimálně středně majetného rolníka,¹⁰⁵ zatímco všichni předvolaní svědci byli podle dotazníku určeni jako osoby malorolnického či dělnického původu a národnostně se svědci označili za Čechy. Sociální původ obviněných byl následně vyšetřovateli důkladně prověřován, o čemž svědčí velké množství potvrzení a zpráv, které byly vydány čechohradskou radou.

V následujících protokolech výsledků se zadržení přiznávají, že kolchoz řídili neefektivně a zpronevřovali socialistický majetek. To se projevovalo tím, že vedení kolchozu například rozhodlo použít jako krmivo pro koně a drůbež novou úrodu místo toho, aby se použilo to, co zbylo z předešlého roku. Dále kolchoz údajně při sklizni postupoval neprofesionálně (až 20% úrody se tak dostalo mezi slámu) což dalo prostor „myším a jiným škůdcům“¹⁰⁶ k likvidaci velkého množství úrody. Šiller během výsledku dále uvedl, že Toniševský a Sršeň falšovali

---

¹⁰¹ Velmi široký pojem, označuje kooperativní sdružení, za účelem společné práce či jiné kolektivní činnosti, která existovala jak v dobách carského Ruska, tak i v Sovětském svazu.

¹⁰² Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, s. 33

¹⁰³ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, s.44

¹⁰⁴ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, s.52

¹⁰⁵ V tehdejší terminologii označovaný jako serednjak (середняк)

¹⁰⁶ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, s.90

údaje o množství zásob ve skladech, o čemž údajně vědělo celé představenstvo kolchozu.¹⁰⁷ Šiller pak při výslechu uvedl, že informaci o tom, že v senu bylo nalezeno přibližně 50% zrna, předával na vyšší posty a že se o této skutečnosti dozvěděl až v prosinci při prosévání těchto „zbytků“. Do té doby věřil odhadům Toniševského a Kubišty, kteří tvrdili, že v senu je maximálně 5% zrna.¹⁰⁸

Stejně informace pak vyplývají ze záznamu z výslechu Sršně, který nejen poukazuje na to, že kolchoz splnil plán jen na 40%, ale dále tvrdí, že udržet si představu o reálném stavu zásob bylo skoro nemožné, neboť zásoby byly rozmístěny po 14 skladech. Sršeň také poukazuje na polovinu dalších členů kolchozu, kteří i přestože o těchto „sabotážích“ a dalších přešlapech vedení kolchozu věděli, tak s tím nic neudělali.¹⁰⁹ Další protokoly výslechů jen více potvrzují vzájemné obviňování mezi zadrženými.

Výsledky

Dle obžaloby Melitopolského ROGPU¹¹⁰ z 16.12.1932 bylo z majetku kolchozu Průkopník ukradeno 415 tun zrní a všichni obvinění přiznali svou vinu. I přestože představenstvo kolchozu tvořilo homogenní sociální vrstvu (všichni pocházeli z poměrně bohatých rolnických rodin) a že se všichni mezi sebou dobře znali či byli dokonce v příbuzenských vztazích, tak žádný z obviněných však ve svých výpovědích nezapomněl upomenout své spoluviníky a poukázat buď na jejich aktivní sabotážní činnost a rozkrádání či aspoň na jejich vědomou nečinnost. Ve výpovědi Sršně je to vidět velmi jasně – poté co se vyznal ze svých „hříchů,“ poukázal na to, že o rozkrádání a špatné správě v kolchozu vědí všichni:

„Věděli to v řízení, věděl o tom i technický personál kolchozu, ale nikdo z nich do posledního okamžiku nepomýšlel na své napravení.“¹¹¹

Wendy Z. Goldman sice ve svém díle *Inventing the Enemy: Denunciation and Terror in Stalin's Russia* rozebírá principy stalinismu v moskevských továrnách, ale její poznatky jsou uplatnitelné i pro českou obec na Ukrajině v době první pětiletky. Souhra strachu, celospolečenské nedůvěry a totalitárního státu dokáže vytvořit prostředí, kde skoro neexistuje prostor pro pozitivní mezilidské vztahy,

¹⁰⁷ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, s.91

¹⁰⁸ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, s.91

¹⁰⁹ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, s.118

¹¹⁰ Okresní oddělení státního politického ředitelství

¹¹¹ překlad autora, Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, s.118

kde teror živí nedůvěru, která zas posiluje teror. Wendy Z. Goldman to v úvodu shrnuje takto:

„Podnikové noviny a stenografické záznamy odhalují vystrašené a nesebekritické lidské bytosti, jež pociťovaly zoufalou potřebu pranýřovat a udávat jiné. Odhalují jednotlivce, kteří, ve snaze chránit sami sebe ve chvíli, kdy jsou někým obviněni, agresivně osočují další lidi kolem sebe. Prameny též představují různé, ale konec konců omezené způsoby, jimiž se mnozí lidé během nepřehledného a rizikového období pokoušeli pomoci jiným.“¹¹²

Z těchto materiálů se nedozvíme, zda sedm zatčených čechohradských mužů takto vypovídalo až po násilném výslechu, či zda jsou výpovědi falešné, přesto však nejde jednoznačně tyto dokumenty zavrhnout jako nepravdivé. Pro to, aby člověk zapřel své známé a příbuzné často stačí jen atmosféra strachu a vzájemné nedůvěry a není pro podobné výpovědi potřeba falšování či násilí. Vztah strachu a ztráty „lidskosti“ popsala nejen výše zmíněná Goldman a mnoho dalších odborníků, ale i mnozí umělci a umělkyně.

Rozsudek

Dněpropetrovský soud dne 27.12.1932 shledal všechny obžalované vinnými a vynesl následující rozsudek:

„VAVRINA France Ivanoviče, 33 l.

SERŠNA France Josifoviče, 31 l.

TONIŠEVSKÉHO Jaroslava Josifoviče, 29 l.

prohlásit za nepřátele národa a použít vůči nim výjimečnou míru sociální ochrany – ZASTŘELIT, s konfiskací veškerého majetku.

KUBIŠTU Josipa Josifoviče, 27 l.

CHALUPNIKA Vasila Josifoviče, 43 l.

ŠILLERA Antona Ivanoviče, 42 l.

ŠVIGELA Antona Francoviče, 45 l.

zbavit svobody v nápravně-pracovních táborech ve vzdálených oblastech Svazu SSR na termín deset (10) let každého, také zabavit veškerý osobní majetek, zbavit občanských práv dle čl. 29 trestního zákoníku podle p. „a, b, c, e», na termín pět (5) let každého a po odpykání základní míry sociální ochrany – vyhostit za meze Ukrajiny každého na dobu pěti (5) let.

---

¹¹² Wendy Z. Goldman; *Vytváření nepřitele: udávání a zastrašování ve stalinském Rusku*, Karolinum, Praha, 2014, s.22-3

Preventivní opatření: než trest vstoupí v platnost, ponechat držení ve vazbě. Soudní náklady uvalit na stát.

Rozhodnutí může být odvoláno u Nejvyššího Soudu USSR [Ukrajinské Socialistické Sovětské Republiky] dle čl. 39 trestního řádu během 5 dnů.¹¹³

Odsouzení byli shledáni vinni dle odstavce 7 článku 54 trestního zákoníku Ukrajinské sovětské socialistické republiky¹¹⁴, neboli ze záškodnictví. Ze záznamu soudního procesu není jasné (zápis je značně nečitelný a jeho strojová kopie je ve velmi špatném stavu)¹¹⁵, proč byli první tři jmenovaní odsouzeni k trestu smrti, zatímco zbývající „jen“ k 10 letům odnětí svobody v nápravně-pracovních táborech. Z předcházejících výpovědí je však vidět, že se jednalo o hlavní představitele daného kolchozu, a tudíž by měli nést nejvyšší zodpovědnost.

Bez povšimnutí by v rozboru tohoto rozsudku neměl zůstat termín „nepřítelé lidu,“ (či „nepřítel národa“)¹¹⁶ za které byli označeni jen tři obvinění, kteří byli odsouzeni k trestu smrti. Je pozoruhodné, že je tento termín použit právě v kontextu roku 1932, kdy už tato fráze vypadla z každodenního slovníku. Toto sousloví se vrátí s novou silou na začátku tzv. Velkého teroru a bude aktivně používáno jak sovětskými elitami, tak i prostými občany.¹¹⁷ I proto je tento případ důležitý, neboť nám dává možnost lépe poznat vztahy mezi centrem a periferií v SSSR a svým způsobem případ předznamenává změny ve společnosti, politice i jazyce, které nastanou na konci 30. let.

Bohužel o dalším osudu daných osob toho víme poměrně málo, protože další stránky první části složky chybí, pravděpodobně byly skartovány či byly přesunuty do oddělené složky, neboť ve druhé části se posudek, který měl přešetřit rozsudek dněpropetrovského soudu z 27.12.1932, odkazuje k stránkám, které v dané složce neexistují a upomíná osoby, které nebyly v daném procesu souzeny. Tyto osoby se tak staly jedněmi z obětí hladomoru, jehož hlavními oběťmi byli

¹¹³ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, s. 205

¹¹⁴ Článek 54 trestního zákona Ukrajinské SSR, dostupné z:

https://web.archive.org/web/20120526004338/http://poltava-repres.narod.ru/viazni/index_ua.htm
Tento článek odpovídal článku 58 Trestního zákoníku RSFSR z roku 1922 a v redakci roku 1926, dostupné z:
https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%A0%D0%A1%D0%A4%D0%A1%D0%A0_1926_%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0/%D0%A0%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F_05.03.1926

¹¹⁵ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, s. 205

¹¹⁶ Rusky: враги народа, ukrajinsky: вороги народу

¹¹⁷ Wendy Z. Goldman; *Vytváření nepřítelů: udávání a zastrahování ve stalinském Rusku*, Karolinum, Praha, 2014, s. 73.

prostí obyvatelé Ukrajiny a za jehož původce označoval stát často právě škůdce v zemědělství nebo také holodomor označoval za nevyhnutelnou přírodní katastrofu.¹¹⁸

Proti rozsudku bylo podáno několik odvolání¹¹⁹ a 21.5.1935 Dněpropetrovský oblastní soud těmto odvoláním částečně vyhověl: Chalupníkovi byl rozsudek snižen na 5 let odnětí svobody v nápravně-pracovních táborech, Švihelovi na 3 roky¹²⁰, Šiller a Kubišta měli být okamžitě propuštěni. Soud toto rozhodnutí odůvodnil neumírněností předchozích trestů a nesprávnou kvalifikací zločinu. O propuštění Šillera ani Kubišty není dále ve složce ani zmínka. Švihel byl 1.12.1935 propuštěn z BBLAGu¹²¹ a vypravil se zpět do Čechohradu.¹²² 25.6.1936 pak byl z Dmitlagu¹²³ propuštěn Vasil Chalupník a taktéž se vypravil do Čechohradu.¹²⁴ Šiller i Kubišta se taktéž vrátili zpět do Čechohradu, o čemž svědčí jejich komunikace s Melitopolským okresním soudem.¹²⁵

Dopis

Patnáctého února roku 1983 se vedoucímu 10. oddělení UKGB Barulinovi dostal do rukou dopis od „občanky Pribyl J.F.“¹²⁶ Ve svém dopise k váženým soudruhům prosila o informace ohledně osudu svého otce, Františka Ivanoviče Vavřina. Svého otce v dopise popisuje jako vzdělaného, v obci ctěného, oddaného národu a vlasti, dokonce upomíná jeho členství ve straně.¹²⁷ Když však Barulin otočil list, čekala ho zásadní změna obsahu. Autorka v něm popisuje, že po velkém suchu v roce 1932 kolchoz nesplnil plán, a proto byl v roce 1932 její otec zatčen a v roce 1933 odsouzen k trestu smrti zastřelením. Pisatelka dále prosí o potvrzení, zda byl rozsudek vykonán a zda nebyl někdy v minulosti již přezkoumán.¹²⁸

---

¹¹⁸ James E.Mace; „Soviet Man-Made Famine in Ukraine,“ In: Totten, Samuel et al.; *Century of Genocide: Critical Essays and Eyewitness Accounts*, London: Routledge, 2004.

¹¹⁹ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, s. 210-233

¹²⁰ Protože od data započetí vykonávání trestu v této době už uplynuly 3 roky, tak byl Švihel ihned propuštěn

¹²¹ Bělomořsko-baltský kombinát

¹²² Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, s. 253

¹²³ Dmitrovský nápravně-pracovní tábor

¹²⁴ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, s. 264-5

¹²⁵ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-1, s. 255, 261

¹²⁶ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-2, s. 1

¹²⁷ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-2, s. 2

¹²⁸ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-2, s. 3

Tento dopis započal přezkum, které se zaměřilo nejen proces s vedením kolchozu Průkopník z 27.12.1932, ale snažilo se odhalit i osudy dalších obyvatel Čechohradu, kteří „přišli do styku se zákonem.“ Tato složka pak čítá necelých 900 stran a po několikaměsíčním vyšetřování Plénum nejvyššího soudu Ukrajinské SSR došlo k závěru, že Vavřín, Sršeň a Toniševský byli odsouzeni nesprávně a rozhodlo o jejich posmrtné rehabilitaci (ve složce je však k dispozici jen zpráva o rehabilitaci Vavřína a Sršně, kteří byli popraveni 21.3.1933).¹²⁹ Soud se odkazoval na zprávu o přešetření daného rozsudku, které poukázalo na to, že vyšetřování v roce 1932 bylo velmi zběžné, že nedošlo k žádné revizi kolchozních skladů a že svědci se o konkrétních přečinech vedení kolchozu ve svých výpovědích nezmiňovali.¹³⁰ Dále tato zpráva upozornila na to, že obvinění svou vinu neodmítali, tvrdili, že státu tímto nechtěli záměrně uškodit, za příčinu nesplněného plánu pokládali svou nezkušenost a absenci odborných kádrů ve vedení kolchozu. Nakonec také bylo poukázáno na to, že z archivních záznamů o dalších kolchozech v dané oblasti vyplývá, že z nich většina nesplnila plán.¹³¹

V průběhu tohoto přešetření ale archivy daly k dispozici i údaje o dalších odsouzených z 27.12.1932 a o jejich rodinných příslušnících. Zjišťujeme tedy například, že Josef Kubišta byl 14.10.1938 „trojkou“ NKVD odsouzen k trestu smrti, rozsudek byl vykonán 2.11.1938 a 3.6.1960 pak byl rehabilitován¹³². Syn Františka Sršně, Josef Sršeň, byl v roce 1947 zadržen při pokusu o nelegální překročení hranic¹³³ (viz kapitola C0544). Příbuzný Františka Ivanoviče Vavřína, Franc Francevič Vavřín, byl v roce 1939 odsouzen dle článku 54-10.1 UK USSR¹³⁴ ke 3 letům odnětí svobody v nápravně-pracovních táborech, odkud byl propuštěn v roce 1941¹³⁵. Další jejich příbuzný, František Josefovič Vavřín, byl souzen v roce 1931 podle odstavce 6, 10, 11 a 12 článku 54 trestního zákoníku Ukrajinské sovětské socialistické republiky¹³⁶ a byl odsouzen k odnětí svobody po dobu 10 let v nápravně-pracovních táborech, v roce 1965 pak byl rehabilitován.¹³⁷ Příbuzný Vasila Chalupníka, Anton Chalupník (nejspíše jeho bratr), byl v roce

¹²⁹ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-2, s. 858

¹³⁰ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-2, s. 853

¹³¹ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-2, s. 854

¹³² Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-2, s. 265

¹³³ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-2, s. 415

¹³⁴ protivládní agitace

¹³⁵ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-2, s. 417

¹³⁶ špionáž, šíření anti-sovětské propagandy, členství v kontrarevoluční organizaci, nenahlášení kontrarevolučních zločinů vládě

¹³⁷ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-2, s. 551

1938 souzen dle článku odstavce 6 článku 54 trestního zákoníku Ukrajinské sovětské socialistické republiky¹³⁸, ale ve zprávě chybí rozsudek.¹³⁹ Josef Ivanovič Rybka, který svědčil v procesu s představenstvem kolchozu Průkopník, byl v roce 1938 odsouzen k trestu smrti (obvinění není uvedeno), rozsudek byl vykonán 2.11.1938, v roce 1960 byl pak posmrtně rehabilitován.¹⁴⁰ Další ze svědků z tohoto procesu, taktéž obyvatel Čechohradu (ale polského původu) Josef Ljubovický, byl trojkou NKVD v roce 1938 odsouzen k trestu smrti.

Předchozí odstavec plný jmen a čísel jsem uvedl proto, abych poukázal na obrovský rozsah archivů a na detailnost záznamů v nich. Je až překvapivé, jakou práci si dali úředníci při přípravě podkladů k přezkum tohoto případu. A celé toto přezkoumání, které se roztáhlo na 878 stran textu bylo (alespoň tak se to tak z organizace spisu zdá) vyvoláno jediným dopisem. Tyto dopisy, jak je vidět, nebyly brány na lehkou váhu jak v 80. letech, tak i v předešlých desetiletích. Například Goldman poznamenává, že psaní dopisů úřadům má ve východní Evropě dlouhodobou tradici¹⁴¹ a Dobsonová ve své práci mimo jiné popisuje proměny stylu dopisů úřadům v období destalinizace, ve kterých pisatelé prosili o zmírnění trestu či přezkoumání rozsudku¹⁴² (o destalinizaci a rehabilitaci viz kapitola Čechohrad po druhé světové válce). I když nám mohou tyto dopisy připadat úsměvně naivní na moderní svět, dávali prostým občanům způsob, jak komunikovat s úřady a mít alespoň částečný pocit kontroly. Mohli formu dopisu využít jak pro udání, tak ale i pro prosbu o snížení trestu či si jen v dopise postěžovat na stav silnice a mohli si být téměř jistí, že vzhledem k bedlivé státní kontrole veškeré komunikace si jejich dopis někdo přečte a nejspíše i prošetří jejich oznámení. To, že byly často adresované osobně nejvyšším představitelům státu vychází nejen ze staré představy o „dobrém vládcu a špatných rádcích“ ale i z potřeby o osobnější vztah se státem v čase, kdy se byrokratická mašinerie čím dál tím víc rozrůstala. V tomto případě bylo opravdu „pero ostřejší meče“ a kdo tuto formu komunikace dobře zvládal, tak měl velkou moc, neboť právě v období stalinismu stát ukázal, že je ochoten dopisy obyvatel brát smrtelně vážně.

---

¹³⁸ špionáž

¹³⁹ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-2, s. 503

¹⁴⁰ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-2, s. 557

¹⁴¹ Wendy Z. Goldman; *Vytváření nepřitele: udávání a zastrasování ve stalinském Rusku*, Karolinum, Praha, 2014, s. 28

¹⁴² Khrushchev's cold summer: Gulag returnees, crime, and the fate of reform after Stalin. Cornell University Press, Ithaca 2009.

Spis P3069

„Víme, že co zákon říká, říká těm, kdo jsou pod zákonem, aby byla umlčena každá ústa a aby celý svět byl před Bohem usvědčen z viny.

Vždyť ze skutků zákona ,nebude před ním nikdo ospravedlněn, neboť ze zákona pochází poznání hříchu.“¹⁴³

Čtyři jeho mužští příbuzní byli již zatčeni: František Ivanovič Vavřín v roce 1932 za záškodnictví¹⁴⁴, Alexandr Josefovič Vavřín v roce 1930 za službu ve vojsku Děnikina a Wrangela.¹⁴⁵ Vladimír Josipovič Vavřín v roce 1932¹⁴⁶ za protisovětskou propagandu zaměřenou proti výkupu obilí¹⁴⁷ a jeho otec Vavřín František, byl v roce 1931 zbaven majetku a přesídlen do Vologdy. Teď spadla klec i na něj, na Vavřína Františka Františkoviče (ve spisu uváděn jako Franc Francevič), automechanika kolchozu Průkopník¹⁴⁸. Byl obviněn z šíření kontrarevoluční nacionalistické propagandy a 16.6.1938 zatčen¹⁴⁹, při zatčení byl „prošacován,“ byla mu zabavena jeho vojenská knížka¹⁵⁰ a byl převezen do Melitopolské věznice, kde pak čekal na výsledcích.

Výslech

25. července 1938, Melitopolská věznice, výslech Františka Vavřína:

„Otázka: Jste obviněn z členství v kontra-revoluční, špiónské a povstalecké organizaci. Přiznáváte se ke svému provinění?

Odpověď: Shledávám svou vinu v tom, že od roku 1937 jsem členem kontrarevoluční, špiónské organizace, do které jsem byl naverbován rodákem z naší obce, Rybkou Josefem Ivanovičem.

(...)

Otázka: Jaké úkoly vám Rybka zadal?

Odpověď: Poté, co jsem souhlasil s členstvím v kontrarevoluční organizaci, mi Rybka zadal tento úkol – s cílem demoralizace

---

¹⁴³ Římanům 3: 19-20

¹⁴⁴ viz kapitola Případ kolchozu Průkopník

¹⁴⁵ *Leningradská martyrologie*, 6. díl, Sankt-Peterburg 2007, dostupné z:

<https://web.archive.org/web/20130325100129/http://visz.nlr.ru/search/peter.html> ; dále viz kapitolu 57288 – 18-23b

¹⁴⁶ Krátce po svém propuštění v roce 1938 byl zatčen podruhé, byl obviněn ze členství v povstalecké organizaci a odsouzen k trestu smrti

¹⁴⁷ *Reabilitovani istorijeju. Zaporiska oblast'*. Kn. 2, s. 93, dostupné z:

https://archive.org/details/reabilitovani/Zaporizka_oblast_k.2/page/n49/mode/2up

¹⁴⁸ Ve spisu se záměnně označuje i jako Vavřín Franc Francevič

¹⁴⁹ Archiv SBU Záporožské oblasti, P3069, s. 6

¹⁵⁰ Archiv SBU Záporožské oblasti, P3069, s. 8-9

týlu a omezení vojenských přesunů jsem se měl začít připravovat k výkonu diverzních akcí na železniční komunikaci, demontáže tratě a demolice železničních mostů na magistrále Moskva-Sevastopol, která prochází přes náš okres. Jiné úkoly jsem od něj nedostával.

(...)

Protokol je sepsán přesně dle mých slov, byl mnou přečten, jeho správnost stvrzuji svým podpisem. Vavřín F. F.¹⁵¹

5. ledna 1939, Melitopolská věznice, výslech Františka Vavřína:

„Otázka: Ve vašich výpovědích z 25. července 1938 jste nesdělil vše o vaší antisovětské činnosti a o vašem členství v špionsko-povstalecké organizaci. Nabízím vám možnost opravit vaši výpověď ohledně vámi prováděné antisovětské činnosti.

Odpověď: Svoje výpovědi z 25. července zcela odmítám, neboť jsou smyšlené a pomlouvají mě i další lidi.

Otázka: Říkáte nepravdu. Výpovědi svědků Chalupníka a Jedličky a také vaše konfrontace s nimi jasně odhalují vaši antisovětskou činnost. Požaduji pravdivé výpovědi o vámi prováděné antisovětské činnosti.

Odpověď: Proti výpovědím Chalupníka a Jedličky se odvolávám. Žádnou antisovětskou činnost jsem nevykonával.

(...)

Protokol byl mnou osobně přečten, je zapsán přesně podle mých slov. Vavřín F. F.¹⁵²

Výslechy dalších členů této nejmenované organizace potvrzují jeho členství¹⁵³, zatímco Josef Ivanovič Rybka (který měl údajně Vavřína do této skupiny naverbovat) ho ve svém výslechu neupomínal¹⁵⁴. Během výše zmíněných konfrontací svědků a obviněného byl Vavřín nařčen z agitace proti prodeji zrna státu, kritizoval novou ústavu a údajně také mluvil o tom, že před revolucí se žilo lépe. V obou konfrontacích tyto výroky Vavřín popírá a tvrdí, že se antisovětsky nikdy nevyjadřoval.¹⁵⁵

---

¹⁵¹ Překlad autora; Archiv SBU Záporožské oblasti, P3069, s. 17-25

¹⁵² Překlad autora; Archiv SBU Záporožské oblasti, P3069, s. 28-29

¹⁵³ Archiv SBU Záporožské oblasti, P3069, s. 34,35

¹⁵⁴ Archiv SBU Záporožské oblasti, P3069, s. 30-33

¹⁵⁵ Archiv SBU Záporožské oblasti, P3069, s.

Bezpráví

I když pomineme fakt, že Sovětský Svaz a jeho politický systém nebyl stacionární a neustále se vyvíjel a zaměříme se pouze na období označované jako Velký teror,¹⁵⁶ tak je možné problematizovat použití termínu bezpráví pro dané období. Ve svém článku „Zákonné bezpráví a nadzákonné právo“¹⁵⁷ se německý právník Gustav Radbruch v kontextu tehdy probíhajícího Norimberského procesu a nacistického pozitivistického přístupu k právu zamýšlí nad vztahem mezi právem a bezprávím. Radbruch dochází k závěru¹⁵⁸, že:

„Konflikt mezi spravedlností a právní jistotou patrně lze řešit jen tak, že pozitivní právo, zajišťované předpisy a mocí, má přednost i tehdy, pokud je obsahově nespravedlivé a neúčelné, to ovšem vyjma případu, kdy rozpor mezi pozitivním zákonem a spravedlností dosáhne tak nesnesitelné míry, že zákon jako ‘nesprávné (nepatřičné) právo’ musí spravedlnosti ustoupit.“¹⁵⁹

Termín bezpráví se totiž používá nejen ve významu nespravedlnost, ale i ve významu nedostatku práva či protiprávnosti¹⁶⁰. Je potřeba si uvědomit, že úředníci, důstojníci KGB a dalších složek represivní moci sovětského státu pravděpodobně nevnímali své činy jako projevy bezpráví ve smyslu něčeho, co je protiprávní. Je vidět, že příliš nerozlišovali mezi pozitivním právem a přirozeným právem, ale o to více lpěli na dodržování „zákonného bezpráví“. O to zajímavější jsou rehabilitace, neboť se stále jednalo o stejný stát a nešlo se vymezit vůči podobným rozsudkům na základě „nadzákonného práva“ bez celkového odsouzení daného státu jako „nespravedlivého“ a musely se hledat chyby, kterých se soud dopustil v rámci tehdejšího „zákonného bezpráví.“ (více viz kapitola Ztratili jsme Stalina... A co dál?).

Důkazem tohoto lpění na „zákonnosti“ vyšetřování a soudu je to, že i když si Vavřín po celou dobu vyšetřování stál za tím, že jeho výpověď z 25.6.1938 je nepravdivá, že žádnou antisovětskou agitaci neprováděl a že je nevinný, tak úřady s touto verzí pracovaly, neměly potřebu tyto dokumenty zatajit a u soudu raději bylo poukazováno na výroky svědků než na Vavřínovo „doznání“ z roku 1938,

---

¹⁵⁶ V ruštině často ozančováno jako Ежовщина neboli ježovština podle Nikolaje Ivanoviče Ježova, který vedl NKVD v letech 1936-8

¹⁵⁷ v originále „Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht“

¹⁵⁸ často nazývaným jako Radbruchova formule

¹⁵⁹ Libor Hanuš, „Gustav Radbruch – Mezi spravedlností a právní jistotou,“ *Právní rozhledy* 16/2009, s. 584

¹⁶⁰ Viktor Knapp, *Teorie práva*, C.H.Beck: Praha 1995, s.90

kteře bylo Vavřínovými výroky kompromitováno. Na špionáž a na teroristické akty, ke kterým se údajně dle tohoto dokumentu připravoval, se raději zapomnělo.

Rozsudek

Záporožský oblastní soud stanovil datum soudního procesu s Františkem Vavřínem na 25.4.1939, proces měl začít v 10:00.¹⁶¹ Soud si nechal předvolat 4 svědky, mezi nimi i výše zmíněného Chalupníka a Jedličku. Byl předvolán i Vavřínův obhájce N. A. Bělenko, který byl vybrán ze Záporožského kolegia obhájců.¹⁶² I přestože Vavřín stále svoji vinu odmítal, tak byl dle článku 54, odstavce 10, bodu 1 trestního zákoníku Ukrajinské sovětské socialistické republiky¹⁶³ z roku 1934 odsouzen k 3 rokům odnětí svobody v nápravně-pracovních táborech a k 2 letům odnětí občanských práv.

František Vavřín se proti rozsudku odvolal, ve svém dopise adresovaném nejvyššímu soudu USSR poukazuje například na to, že obvinění z toho, že na volbách v kolchoze kritizoval volební systém nemá žádné opodstatnění neboť v den voleb (26. června) byl už ve vězení (od 16. června). Dále se odvolává i proti obvinění z vychvalování kapitalismu a carského zřízení, neboť při doplňujících dotazech svědek Jedlička nemohl dostatečně podrobně popsat situaci, při které k tomuto činu došlo. Jedlička uvedl, že u tohoto rozhovoru byl přítomen i Josef Častík, kterého Vavřín dokonce navrhoval předvolat, ale soud mu nevyhověl.¹⁶⁴ Vavřínovo odvolání bylo zamítnuto s odůvodněním, že Jedlička nemluvil o dni voleb, ale o jednom dni během příprav k volbám.¹⁶⁵ Vavřínovu druhou připomínku ale odpověď na jeho odvolání vůbec nezmiňuje.

O jeho dalším osudu nejde z dokumentů ve spisu nic vyčíst, úředníci si ho několikrát spletli s jeho jmenovcem (a zřejmě i příbuzným) Francem Francevičem Vavřínem. 7. září 1998 byl rehabilitován¹⁶⁶ vedoucím USBU Záporožské oblasti.¹⁶⁷ O jeho dalším osudu se však ani při rehabilitaci nezjistilo vůbec nic.

---

¹⁶¹ Archiv SBU Záporožské oblasti, P3069, s. 70

¹⁶² Archiv SBU Záporožské oblasti, P3069, s. 72

¹⁶³ šíření protistátní propagandy

¹⁶⁴ Archiv SBU Záporožské oblasti, P3069, s. 81

¹⁶⁵ Archiv SBU Záporožské oblasti, P3069, s. 82

¹⁶⁶ I když si ho opět částečně spletli s jeho příbuzným, neboť uvedli, že důvodem jeho zatčení bylo rozkrádání socialistického vlastnictví a poté nesprávně uvedli datum jeho zatčení

¹⁶⁷ Archiv SBU Záporožské oblasti, P3069, s. 94-5

Čechohrad v poválečných letech

Byla chladná jarní noc a 21. březen roku 1947 se už chýlil ke konci. Na vlakové nádraží pohraniční stanice Čop dorazil vlak a místní pohraničníci se chtě nechtě museli zvednout ze svých míst a vyjít ven, aby vlak zkontrolovali. Při prohlídce vlaku zjistili, že přepravuje optanty do Československa. Jejich doklady se zdály být v pořádku, pro jistotu se však pohraničníci podívali do zbylých vagonů, aby zkontrolovali, zda se nepřeváží nepovolený náklad. Nakonec se podívali i do dobytčího vozu. Tam mezi dobytkem narazili na nezletilého mladého muže, který u sebe neměl potřebné povolení k překročení hranic, proto byl hned zadržen a následující den ho čekal výslech.¹⁶⁸

„Otázka: Uved'te své pravé jméno, příjmení i otčestvo.

Odpověď: (...) Sršeň Josef Francevič

(...)

Otázka: Máte nějaké příbuzné? Kde se v danou chvíli nacházejí a čím se zabývají?

Odpověď: Z příbuzných mám 3 tety: Dvořáková Kristýna Antonovna, Častková Anežka Antonovna, žijící ve vesnici Čechohrad, Balašová Anna Antonovna, pracující v kolchozu Matrosovo, v Melitopolské oblasti, všechny pracují v kolchozu. Otec – Sršeň Franz Josefovič, zemřel v roce 1942. Matka – Sršňová Filomena Antonovna zemřela v roce 1946.

Otázka: Kdo z vašich příbuzných pobývá za hranicemi?

Odpověď: V Československu, v obci Žatec, žije můj strýc Kratochvíl Jaroslav Antonovič, slouží v československé armádě. Byl mobilizován československým sborem [pozn. autora: myslí se 1. československý armádní sbor, též zvaný jako Svobodova armáda] v Čechohradu v roce 1944 a domů se už nevrátil. Jeho manželka, Kratochvílová Pavlína z vesnice Čechohrad také odjela do Československa přes opci v zimě roku 1947.¹⁶⁹

Josef Sršeň byl jeden z mnoha sirotků v poválečné Evropě. Jeho otec ani matka však nezemřeli během války. Narodil se v roce 1930, po konci druhé světové války údajně trpěli s matkou silnou hmotnou nouzí, a proto se v roce 1946 rozhodli vydat do Rovenské oblasti¹⁷⁰. Jeho matka, Filomena Sršňová však během cesty zemřela, Josef ji pochoval blízko cesty, na které zemřela¹⁷¹. Poté se toulal od

¹⁶⁸ Archiv SBU Užhorodské oblasti, C0544, s.6

¹⁶⁹ Překlad autora; Archiv SBU Užhorodské oblasti, C0544, s.23-25

¹⁷⁰ Vysvětlení, proč se rozhodli vydat zrovna tam, zda tam například měli příbuzné nebo známé, ve složce chybí

¹⁷¹ Archiv SBU Užhorodské oblasti, C0544, s.26

obce k obci, až dorazil do vesnice Moskovština, kde ho do svého domu přijal Vasilij Ivanovič Vašata.¹⁷² Ten se chystal přes optování se svojí rodinou vyjet do Československa a nabídl Josefovi, aby se vydal s nimi, i přestože Josef neměl dokumenty, které by ho k optaci opravňovaly. Když se blížili k hranicím, Vašata Josefa schoval do vozu s dobyt看em, kde ho však pohraniční stráž stejně našla.

Pozornému čtenáři zajisté vrtá hlavou, že s příjmením Sršeň se již v rámci daného textu setkal. A ano, je tomu tak, otcem Josefa Sršně byl onen František Josefovič Sršeň, jehož osud jsem představil v kapitole Případ kolchozu Průkopník. Nezemřel v roce 1944, jak uvádí ve své výpovědi jeho syn Josef, ale v roce 1933, byl zastřelen v Melitopolu za sabotáž socialistického hospodářství, o čemž Josef Sršeň s největší pravděpodobností věděl, přesto to před vyšetřovateli zatajil. V roce 1993 to pak byl on, kdo z obce Novgorodkivka psal dopis na SNB Ukrajiny Záporožské oblasti s prosbou o rehabilitaci svého otce.¹⁷³ Co vedlo Josefa Sršně a jeho matku Filomenu Sršňovou k tomu, aby opustili Čechohrad a vydali se do vzdálené Rovenské oblasti? Jaká byla situace v Čechohradu po druhé světové válce? Jaké změny proběhly v Čechohradu v následujících dekadách? A jak s tím vším souvisí destalinizace a rehabilitace?

Velká vlastenecká válka a poválečná léta

Německá vojska vstoupila do Čechohradu na podzim roku 1941. Z materiálů, které mám k dispozici nejde přesně vyčíst, jak čechohradští prožívali dva roky německé okupace. V případě jiných českých vesnic máme často záznamy o tom, že byli místní, kteří uměli německy, využíváni jako překladatelé nebo byli ustanoveni jako místní starostové, kteří se měli zodpovídat německému velení. Tyto informace pocházejí ze soudních procesů s osobami, které byly obviněny z vlastizrady a ve většině případů je čekal trest smrti. V případě Čechohradu bohužel žádný podobný spis nemám k dispozici, nepředpokládám však, že by byl Čechohrad v tomto ohledu nějak výjimečný, že by se postavil otevřeně na odpor německé okupaci, či by naopak s nadšením vítal německá vojska. O ničem výjimečném se žádné materiály z poválečné doby nezmiňují, z

---

¹⁷² Archiv SBU Užhorodské oblasti, C0544, s.26

¹⁷³ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-2, s. 874-5

výpovědi Josefa Sršně pak víme, že Němci uzavřeli místní školu a i tehdy jedenáctiletý Josef musel jít pracovat „na pole.“¹⁷⁴

Čechohrad byl osvobozen Rudou armádou 25. října 1943. V předcházejících dnech v této oblasti docházelo k bojům a Čechohrad byl jedním z důležitých bodů, neboť se nachází na cestě z Melitopolu na západ. Dne 23. října zde byl sestřelen sovětský letec Grigorij Karpovič Nesterenko, který své padající letadlo namířil na německé jednotky, za tento čin byl in memoriam prohlášen za Hrdinu Sovětského svazu a je pochován v společném hrobě na hřbitově v Novhorodkivce¹⁷⁵.

Sovětský svaz byl státem s největším počtem obětí za druhé světové války. Odhady o celkových ztrátách SSSR na lidských životech se nejčastěji pohybují okolo čísla 26 000 000.¹⁷⁶ To tvořilo necelých 14% populace SSSR, během války zemřelo 21% mužské a 6% ženské populace Sovětského svazu.¹⁷⁷ Jak je vidět z výpovědi Josefa Sršně, tak ani v Čechohradu tomu nebylo jinak, poukazuje na poválečnou chudobu, která ho společně s matkou donutila opustit domov a vydat se na opačný konec Ukrajiny.

Dalším fenoménem, který zasáhl do demografie celého SSSR (a obzvláště jeho národnostních menšin) byla opce. Smlouva č. 186/1946 Sb. mezi SSSR a Československem sice zmiňuje možnost opce jen pro občany české a slovenské žijící na území Zakarpatské Ukrajiny, doopravdy však možnost opce byla otevřena pro mnohé další české a slovenské krajaney na Ukrajině. Dle Bugaje z SSSR do Československa vyjelo přes 33000 osob.¹⁷⁸ Dle sčítání lidu z roku 1939 však v SSSR žilo 26194 Čechů a 887 Slováků.¹⁷⁹ Za předpokladu, že všechny výše zmíněné údaje jsou správné, by to znamenalo, že během války se odněkud muselo zjevit nejméně 6000 Čechů a Slováků a i poté by to znamenalo, že by z SSSR vyjeli úplně všichni českoslovenští krajané. Tento scénář mi však nepřijde příliš

---

¹⁷⁴ Archiv SBU Užhorodské oblasti, C0544, s.23

¹⁷⁵ P.T. Tronko et al; Історія міст і сіл Української РСР. Запорізька область. (Dějiny měst a vesnic Ukrajinské SSR. Záporožská oblast) Kyjev 1970, s.463

¹⁷⁶ Haynes, Michael. "Counting Soviet Deaths in the Great Patriotic War: A Note." *Europe-Asia Studies* 55.2 (2003): s. 303. <http://www.jstor.org/stable/3594529>. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/3594529>.

¹⁷⁷ Jevgenij Andrejev et al.; *Население Советского Союза 1922-1991* (Obyvatelstvo Sovětského svazu 1922-91), Vydavatelství Akademie věd RF, Moskva 1993, s.74-79

¹⁷⁸ Nikolaj Bugaj; *Л. Берия — И. Сталину: «Согласно Вашему указанию...»*, (L. Berija — I. Stalinovi: „Dle vašich rozkazů“) Moskva 1995, s.224

¹⁷⁹ Ruský státní ekonomický archiv (РГАЭ РФ), fond 1562, soupis 336, č. 966-1001, dostupné z: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_39.php?reg=0

pravděpodobný, pro rozdíly v těchto číslech mám několik vysvětlení. Za prvé, musíme počítat s jistou statistickou chybou o to více pak vzhledem k tomu, že víme, jak bylo sčítání lidu z roku 1939 nepřesné.¹⁸⁰ Za druhé, ke konci 30. let se část obyvatel Československa snažila uprchnout před německou okupací a mnoho z nich se pokoušelo dostat do SSSR, kde někteří z nich byli přijati, někteří zadrženi na hranicích a buď odesláni zpět přes hranice, či odsouzeni k několikaletým trestům odnětí svobody, avšak i tak navýšili počet Čechů a Slováků žijících v SSSR. Mnozí z Čechů a Slováků, kteří byli vězněni v pracovních táborech na území SSSR pak dostali možnost vstoupit do již zmíněného 1. československého armádního sboru.¹⁸¹ Za třetí, z obav o perzekuce mnozí raději svoji národnost skrývali a prohlašovali se za členy některé z větších národností SSSR, aby unikli podezření ze špionáže a členství v nacionalistických organizacích. Víme, že při následujícím sčítání lidu, které proběhlo v roce 1959, se k české národnosti přihlásilo 24557 osob, ke slovenské národnosti pak 14674¹⁸².

Válečné ztráty a poválečné přesuny obyvatelstva nesporně změnilly demografii SSSR. Tyto změny nedopadly na všechny regiony Sovětského svazu stejně, ale právě USSR byla jedna z těch nejzasáženějších oblastí. Je nanejvýš pravděpodobné, že tyto změny zasáhly i českou menšinu, avšak jak bylo demonstrováno výše, v celku nedošlo k velkým změnám, česká komunita byla i po válce velmi početná. Co se však změnilo bylo to, že mnohé dříve převážně české vesnice byly doplněny zástupci dalších etnik v důsledku přesunu obyvatel během a po válce. Jak tyto změny ovlivnily Čechohrad?

Novhorodkivka

Kdybych měl být velmi stručný, tak odpovím, že nevíme. Sčítání lidu se provedlo až za Chruščova v roce 1959, proto zde máme mezeru dlouhou 20 let, kdy nevíme, jak se vyvíjelo složení obyvatel SSSR, natožpak Ukrajiny či

---

¹⁸⁰ Výsledky tohoto sčítání byly později uznány za nepřesné, neboť ke sečtenému počtu obyvatel byly přidány ještě 3 miliony v rámci korekce, viz Jevgenij Andrejev et al.; *Население Советского Союза 1922-1991* (Obyvatelstvo Sovětského svazu 1922-91), Vydavatelství Akademie věd RF, Moskva 1993, s.29-35

¹⁸¹ o národnostním složení této jednotky viz Zdenko Maršálek; „Česká“ nebo „československá“ armáda? : národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939-1945. Praha: Academia, 2017. 525 s.

¹⁸² Ruský státní ekonomický archiv (РГАЭ РФ), fond 1562, soupis 336, č. 1566a -1566д Dostupné z: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_59.php

samotného Čechohradu. Materiály, které by mi pomohly lépe popsat tehdejší situaci (například matriky) nebylo možné vzhledem k pandemické a politické situaci sehnat. I přesto se z těch útržků zpráv, co mám k dispozici, pokusím popsat události, které proměnily Čechohrad v poválečných letech.

Pravděpodobně na konci 30. let byly zničeny oba místní kostely, jak německý katolický, tak i český evangelický. V rámci již zmíněných soudních procesů byly zrušeny místní kulturní spolky (například divadelní kroužek) a byly přerušeny styky s Československem. Ve stejné době pak byla zrušena i místní česká škola.¹⁸³ V roce 1946 byl Čechohrad přejmenován na Novhorodkivku¹⁸⁴ a v roce 1949 pak byla v celém SSSR zavedena povinná sedmiletá školní docházka a místní česká škola byla využita právě pro tyto účely. I přes 30. léta s hladomorem a soudními procesy, válečná léta německé okupace, tak i poválečné období, které Čechohradu odebralo nejen jeho původní název ale i mnoho obyvatel, kteří se rozhodli se vrátit do Čech, však zdejší česká komunita nezanikla. A v následujících 50. a 60. letech dokonce Novgorodkivka prosperovala.

---

¹⁸³ Helena Dluhošová; „Vystěhovalectví na Ukrajinu“. Češi v cizině. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996, s. 54

¹⁸⁴ P.T. Tronko et al; *Історія міст і сіл Української РСР. Запорізька область*. (Dějiny měst a vesnic Ukrajinské SSR. Záporožská oblast) Kyjev 1970, s.463

Ztratil jsme Stalina... A co dál?

„Soudruzi! Je potřeba rozhodně a jednou provždy svrhnout kult osobnosti, vyvodit odpovídající závěry jak v oblasti ideologicko-teoretické, tak i v oblasti praktické.“¹⁸⁵

Nemám rád vymezování dějinných období přes velké události, které mají symbolizovat zásadní přelom v dějinném vývoji. Pravdou je, že takových dějinných událostí je málo a naše vymezování různých epoch je z většiny arbitrární a záleží spíše na našich názorech a našem pohledu na námi vykonstruovaná období než na objektivní charakteristice daného období (pokud taková charakteristika vůbec je možná).¹⁸⁶ Smrt J.V. Stalina 5. března 1953 však dle mého názoru takovou událostí byla, i když neznamovala zásadní přelom per se, ale Stalinova smrt spustila řetězec dalekosáhlých změn. I když je to nadužívaný pojem, tak podle mě je pojmenování období po Stalinově smrti jako „tání“¹⁸⁷ velmi přesné. První použití tohoto označení se přičítá Erenburgovi, který nebyl jen spisovatel, ale i překladatel a právě jeho cit pro jazyk dal vzniknout tomuto přesnému označení této fáze dějin SSSR. „Tání“ totiž implikuje postupný proces a ne náhlou změnu – právě proto se tento pojem stal synonymem pro období, které bylo plné „dějinných mezníků“, ale hlavně i rozsáhlých změn ve všech sférách života občanů SSSR, které však nejsou prizmatem politických dějin tak jasně viditelné.

Chruščovovské tání a rehabilitace

To, co jsem se snažil načrtnout v předcházející kapitole bych chtěl nyní demonstrovat na otázce rehabilitací, neboť dle mého názoru velmi dobře znázorňuje na jednu stranu vůli hlavních představitelů k různým změnám a na stranu druhou nerozhodnost a nejistotu těch samých aktérů.

Artizov rehabilitace v SSSR popisuje jako: „lakmusový papírek pro měření politických postojů vládnoucí elity, pro zjištění opravdových cílů a možností vlády v otázce reformy veřejného života a naplňování konstitučních práv a svobod

---

¹⁸⁵ Překlad autora; Nikita Sergejevič Chruščov, *О культуре личности и его последствиях (О kultu osobnosti a jeho důsledcích)*, Gospolitizdat 1959, Moskva, dostupné z: <https://bit.ly/3jvgM8Q>

¹⁸⁶ Více viz: Jacques Le Goff; *O hranicích dějinných období: na příkladu středověku a renesance*. V Praze: Karolinum, 2014.

¹⁸⁷ V ruštině jako Оттепель podle Erenburgova stejnojmenného románu

občanů.¹⁸⁸ První diskuze o rehabilitacích v SSSR se začaly vést ihned po Stalinově smrti a byly mocnou zbraní v boji o „nástupnictví“ po Stalinově smrti. Členové ÚV KSSS¹⁸⁹ se po smrti Stalina vzájemně obviňovali z podílu na čistkách 30. let, přesto však otázka Stalinovy viny výrazněji nezazněla až do známého 20. sjezdu ÚV KSSS v únoru roku 1956, kdy Chruščov přednesl svůj projev nazvaný „O kultu osobnosti a jeho důsledcích.“ V tomto projevu Chruščov mimo jiné zmiňuje i „spiknutí lékařů,“ vykonstruovaný proces proti židovským lékařům, kteří měli mít údajně na svědomí smrt několika čelních představitelů SSSR. Tito lékaři však byli 3. dubna 1953 propuštěni a rehabilitováni, byl to jeden z případů, který se bere jako počátek snah o vyrovnání se obdobím stalinismu.

Marc Elie poukazuje na to, jak se termín rehabilitace proměnil, aby mohl sloužit v politickém boji po smrti Stalina:

„‘Plná rehabilitace’ byla ve skutečnosti použita již před osvobozením lékařů. (...) Avšak samotný termín ještě nepronikl do oficiálního veřejného diskurzu. (...) Tím, že byl demonstrativně použit Berijou a jeho kolegy v prezidiu ke zvrácení teroru stalinismu, z něj vytvořili politický slogan, který vyznačil novou éru.“¹⁹⁰

V této fázi byl termín rehabilitace používán jako mocná zbraň na poli politického boje, neboť poukazoval na zločiny, spáchané během předcházejících dekád, avšak více než jejich oběti zdůrazňoval jejich pachatele, kteří mohli být takto jednoduše odklizeni. I přes absenci jakéhokoliv právního zakotvení rehabilitace zahájily rehabilitační komise svou činnost ke konci 50. let a v roce 1960 bylo přezkoumáno 1 198 000 politických procesů.¹⁹¹

Po odstavení svých hlavních konkurentů měl Chruščov možnost zanechat myšlenky na vyrovnání se se stalinskou minulostí, protože hlavní viníci byli již odstraněni, ale i přesto se této myšlenky stále držel. Nechci se tady pokoušet o

---

¹⁸⁸ Překlad autora; Andrej, Artizov ed. et al; Реабилитация: как это было. *Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы.* (Rehabilitace: jak to probíhalo. Dokumenty Prezidia ÚV KSSS a další materiály), Demokratija, Moskva, 2000. s.8

¹⁸⁹ Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu

¹⁹⁰ Actually, ‘full rehabilitation’ had already been used in the USSR prior to the liberation of the doctors. (...) However, ‘rehabilitation’ had not yet entered official public discourse. (...) By using it demonstratively to reverse the final act of terror of the Stalinist period, Beria and his colleagues in the Presidium made it a political slogan marking a new era.

Marc Elie, „Rehabilitation in the Soviet Union, 1953– 1964: A Policy Unachieved“ in: Kevin Mc Dermott (ed.) *De-Stalinising Eastern Europe*, Londýn 2015. s.28

¹⁹¹ Marc Elie, „Rehabilitation in the Soviet Union, 1953– 1964: A Policy Unachieved“ in: Kevin Mc Dermott (ed.) *De-Stalinising Eastern Europe*, Londýn 2015. s.32

psychoanalýzu Chruščova, zároveň v jeho rozhodnutí jde vyčist i jistou politickou pragmatičnost, ale myslím si, že za tímto rozhodnutím hlavně stála touha po odčinění minulých hříchů. A nešlo pravděpodobně jen o odčinění „hříchů státu,“ i sám Chruščov byl členem nechvalně známých „trojek NKVD,“ byť jen na necelé 3 týdny a sám pravděpodobně nemohl alespoň částečně nevědět o rozsahu stalinských čistek.¹⁹²

První fáze propouštění z pracovních táborů přišla hned po smrti Stalina a to formou amnestie. Tzv. berijejská amnestie z 27.3.1953 byla největší amnestií v dějinách SSSR, v jejímž rámci bylo propuštěno přes 1 200 000 osob. Po propuštění zatčených došlo k velkému nárůstu násilných incidentů, což vyvolalo negativní reakci mezi obyvatelstvem a odpor vůči čerstvě propuštěným. Zajímavé je, že šlo o propuštění převážně nepolitických vězňů.¹⁹³ Na začátku roku 1956 pak Prezidium ÚV KSSS zřídilo komisi, která měla lépe posoudit případy zatčených. Díky práci této komise pak bylo v roce 1956 propuštěno přes 100 000 dalších osob, z nichž velkou část tvořili političtí vězni.¹⁹⁴

Tuto amnestii následovaly ještě další 3 (1955, říjen 1957 a listopad 1957), avšak ani tato propuštění nebyla nijak veřejně vysvětlována, což způsobilo ještě větší odpor veřejnosti, která v propuštěných vězních viděla v lepším případě zloděje, v horším případě vrahy a nepřátele národa. Zároveň ani čerstvě propuštění nebrali amnestii jako něco bezchybného. Dobsonová poukazuje na jejich zmatení, neboť jim bylo dlouhou dobu předsouváno, že byli odsouzeni oprávněně, avšak po jejich propuštění nebylo vysvětleno, kde se stala chyba, když byli zatčeni.¹⁹⁵

Jedno z prvních varování přišlo z Maďarska v roce 1956. Za jednu z příčin Maďarského povstání bylo označováno právě propouštění nepřátelských elementů z vazby.¹⁹⁶ V tisku se šířily zprávy o násilných *zecích*,¹⁹⁷ občané psali dopisy, ve

---

¹⁹² Viktor Naumov; „Н.С. Хрущев и реабилитация жертв массовых политических репрессий“ (N.S. Chruščov a rehabilitace obětí masových politických represí), *Вопросы истории* (Otázky historie) 4.1997, s.25

¹⁹³ Vladimir Petrov et al.; *GULAG 1917-1960*, Demokratija Moskva 2000.s. 11.

¹⁹⁴ Andrej, Artizov ed. et al; *Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы.* (Rehabilitace: jak to probíhalo. Dokumenty Prezídia ÚV KSSS a další materiály),Demokratija, Moskva, 2000. s. 194

¹⁹⁵ Miriam Dobson; *Khrushchev's cold summer: Gulag returnees, crime, and the fate of reform after Stalin.* Cornell University Press, Ithaca 2009, s.78.

¹⁹⁶ Miriam Dobson; *Khrushchev's cold summer: Gulag returnees, crime, and the fate of reform after Stalin.* Cornell University Press, Ithaca 2009, s.114

¹⁹⁷ Z ruského označení vězňů зэк

kterých si stěžovali na chování propuštěnců a Chruščovovi nezbývalo nic jiného, než zakročit. Jeden z prvních, ale nejistých kroků veřejné destalinizace nastal ve chvíli, kdy v noci 31. října 1961 bylo z mauzolea na Rudém náměstí tajně vyneseno tělo Stalina a pochováno na neoznačeném místě.¹⁹⁸ Ke konci 50. a na začátku 60. let pak byla pomocí strany šířena myšlenka *obšestvennosti* a *zakonnosti*.¹⁹⁹ Pomocí těchto myšlenek se chtělo dosáhnout toho, aby občané SSSR opět dostali moc do svých rukou, aby byla rozšířena působnost místních samosprávných organizací a když už by měla zasáhnout nějaká složka státu, tak aby se řídila platnými zákony. Místo státem řízených pracovních-táborů to měli být bližní soudruzi, kteří měli pomoci napravit své chyby těm, kteří se nějak provinili. Samozřejmě to nelze chápat jako náhlé uvolnění, kdy by se KSSS vzdala většiny svého vlivu. Bylo to myšleno tak, že se místní oddělení strany budou mnohem více zaměřovat na své nejbližší soudruhy a budou se více zaměřovat na místní komunitu. To však nenastartovalo lepší spolupráci mezi sousedy a spolupracovníky, ale opět to nastartovalo skoro až pozapomenuté praktiky z období 30. let. Opět se zvýšil počet udání, narostla rivalita mezi soudruhy a Svazem se opět šířila atmosféra strachu a nedůvěry, jen se změnila trochu pozměnila rétorika.

I proto si toto období nejde představovat jako naprostý rozchod s minulostí. Období 50. let bylo velmi rozporuplné, na jedné straně chtěl Chruščov překročit stín minulosti, na straně druhé však chápal, že tak razantní krok nenajde u všech pochopení. Chruščov nemohl naprosto otevřeně a bez vysvětlení vystavit všem na odiv ty největší zločiny státu, který vedl, neboť by tímto zdiskreditoval celý stát a v důsledku i sám sebe. Z hlediska domácí politiky proto bylo toto období jak obdobím inovací a návratu k ideím Říjnové revoluce, tak i obdobím návratu k praktikám 30. let (i když v částečně jemnější formě). Nejen proto mnoho kroků ÚV KSSS ve věci rehabilitací působí v této době velmi polovičatě. Dalším důvodem „polovičatosti“ těchto rozhodnutí je negativní reakce od obyvatel SSSR, kteří byli nespokojeni s návratem internovaných. Jejich návrat vyvolal zvýšenou míru kriminality a násilí, které bylo silně reflektováno v tehdejší tisku. Zároveň veřejnost nepřijímala snahu a kritické zobrazení postavy

---

¹⁹⁸ Polly Jones; *Myth, memory, trauma: rethinking the Stalinist past in the Soviet Union, 1935-70*. Yale University Press, New Haven, 2013, s.1

¹⁹⁹ общественность - veřejnost, законность - zákonnost, legalita

J.V. Stalina, což také dávala silně najevo. Negativní zpětná reakce nakonec vedla vládu k tomu, aby ze svých plánů ustoupila. Dobsonová píše:

„Chruščov nejen zahájil velký a pro některé devastující útok na Stalinovu reputaci, ale také se snažil o transformaci politické imaginace. Stavěl na iniciativách z roku 1953 a přijal myšlenku legality (spíše než neomylnost jediného vůdce) jakožto hlavní zásadu režimu. Zavrnutím pojmu ‘zrádce národa’ se snažil prezentovat myšlenku, že méně zneprátelené vidění světa je možné. Tímto však občany okradl o heuristické zařízení, které bylo používáno k pochopení matoucího a bouřlivého politického života po více než dvě desetiletí. Tento ideologický posun, prezentovaný v nejednoznačném polooficiálním dokumentu bez dostatečného množství vysvětlujícího materiálu, však ponechal Sovětský lid beznadějně zmítaný nejistotou. Volání po osvětlení byly vyslyšeny, ale odpovědi velkou část sovětské společnosti neuspokojily.“²⁰⁰

Na začátku let šedesátých pak bylo vidět, že Chruščovův projekt ztroskotal a došlo ke zpřísnění trestů a celkovému utužení systému. Zatímco v roce 1960 byl počet vězňů v nápravně-pracovních zařízeních jen 550 000, tak v roce 1962 se jejich počet vyšplhal skoro na 1 000 000.²⁰¹ Radost z tání byla předčasná.

Kolchoz Ukrajina

A jak se mezitím dařilo obyvatelům Čechohradu (resp. Novhorodkivky)? Podle všeho to vypadá, že poměrně dobře. Čechohrad byl centrem veleúspěšného kolchozu Ukrajina, který se dokonce pětkrát účastnil výstavy na VDNCh. Místní traktoristi Králíček a Wagner získali ocenění Hrdiny socialistické práce a předseda kolchozu Stěpaněnko získal Leninův řád a dvakrát pak byl oceněn Řádem rudého

---

²⁰⁰ Khrushchev not only initiated a huge and, for some, devastating attack on Stalin’s reputation but also sought to transform the political imaginary. Building on the initiatives of 1953, Khrushchev adopted the idea of “legality” (rather than a single leader’s infallibility) as the regime’s guiding principle. Renouncing the notion of the “enemy of the people” he suggested a less belligerent vision of the world was possible. In doing so, however, he robbed citizens of a heuristic device that had been used to make sense of the nation’s confusing and turbulent political life for over two decades. This ideological shift—presented in a document of ambiguous, semiofficial status and accompanied by little explanatory material—left Soviet people hopelessly adrift. The calls for clarification had been heard, but the answer did not prove satisfactory for many members of Soviet society.

Miriam Dobson; *Khrushchev's cold summer: Gulag returnees, crime, and the fate of reform after Stalin*. Cornell University Press, Ithaca 2009, s.102

²⁰¹ Miriam Dobson; *Khrushchev's cold summer: Gulag returnees, crime, and the fate of reform after Stalin*. Cornell University Press, Ithaca 2009, s.185.

praporu práce.²⁰² V Novhorodkivce mezitím vznikla střední škola, hudební škola, knihovna a kulturní dům s kapacitou 480 míst.

Máme dokonce informace i o některých z mnou zmíněných obyvatel Čechohradu. V roce 1960 byl rehabilitován Josef Kubišta, který byl v roce 1932 odsouzen k odnětí svobody na dobu deseti let, ale v roce 1938 byl odsouzen k trestu smrti.²⁰³ Vavřín, Sršeň a Toniševský, kteří byli souzeni v rámci stejného procesu pak byli rehabilitováni až v roce 1983. Chalupník a Švihel, kteří byli také souzeni v rámci procesu s vedením kolchozu Průkopník, se po propuštění v 50. letech vrátili do Čechohradu, kde také i zemřeli²⁰⁴. Vladimír Iona, který byl v roce 1931 odsouzen k trestu smrti našťastí tomuto osudu unikl, rozsudek mu byl snížen na 10 let odnětí svobody a v roce 1940 byl propuštěn ze Soloveckých ostrovů a v roce 1964 pak byl rehabilitován, stejně jako Antonín Pavlas, který byl také odsouzen v rámci procesu s českými učiteli a zemřel v roce 1937 v Sandarmochu poté, co mu byl trest zprůsněn na trest smrti²⁰⁵.

Bohužel o osudu dalších z mnou zmíněných obyvatel Čechohradu se mi nepodařilo nic dalšího vypátrat. Někteří z nich se možná díky tomu, že vstoupili do Svobodovy armády, dostali do Československa jako strýc Josefa Sršně, Jaroslav Kratochvíl. Někteří možná zemřeli v pracovním táboře či během hladomoru nebo během války. Miriam Dobson velmi dobře ilustruje problémy spojené se studiem rehabilitace a její realizace: „Z milionů, kteří se vraceli z táborů se mnozí jistě vrátili domů a našli si práci, ale příběhy o úspěšné reintegraci nezanedchaly v archivech téměř žádnou stopu. Byly to hlavně příběhy rebelských či tragických případů, které byly zaznamenány, primárně z toho důvodu, že byly zdrojem zájmu a problémů pro úřady.“²⁰⁶ Žádné další Čechohradské jsem v mně dostupných materiálech nenašel. Já ale doufám, že někteří z nich všechny útrapy přežili a poté žili šťastný život.

---

²⁰² P.T. Tronko et al; Історія міст і сіл Української РСР. Запорізька область. (Dějiny měst a vesnic Ukrajinské SSR. Záporožská oblast) Kyjev 1970, s.463

²⁰³ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-2, s.265

²⁰⁴ Archiv SBU Záporožské oblasti, P13204-2, s.253, 258.

²⁰⁵ Kyjevský státní archiv, HDA SBU, 57288-1, s.11

²⁰⁶ Of the millions who came back from the camps, many no doubt did return home and find work, but stories of successful reintegration leave little trace in the archives. It was the tales of the rebellious or the tragic that were recorded, primarily because they were of interest—and a source of anxiety—for the authorities.

Miriam Dobson; Khrushchev's cold summer: Gulag returnees, crime, and the fate of reform after Stalin. Cornell University Press, Ithaca 2009, s.112

Závěr

„Do Čech odjeli hlavně mladí, starší ve vesnici zůstali jako pan Vladimír, který je 45 let řidičem a přivydělává si k nízkému důchodu,“²⁰⁷ sděluje nám reportér ČT z již zmíněné reportáže o Čechohradu. Poté se na obrazovce zobrazí celé jméno pana Vladimíra – Vladimír Sršeň. Jedná se tedy s největší pravděpodobností o příbuzného mnou zmíněných Josefa a Františka Sršňů. Po rozhovoru s panem Sršněm reportáž přechází k Viktorovi Zezulovi, který na své farmě zaměstnává 50 lidí z vesnice. I jeho příjmení není čtenářům této práce neznámé. V dnešní době tvoří Češi v Novhorodkivce přibližně třetinu obyvatelstva, sdružují se v místním spolku a snaží se zachovat svůj jazyk a kulturu.

Co však z příběhu Čechohradu v druhé třetině 20. století vyplývá? I o tak malé a z pohledu politických dějin nepříliš důležité vesnici by samozřejmě šlo napsat mnoho příběhů, které by se od sebe diametrálně lišily. Mohl jsem dějiny Čechohradu vyprávět v nacionalistickém duchu a ukázat, že i přes útlak ze strany státu Češi vytrvali a pomocí „zlatých českých ručiček“ dosáhli úspěchu. Mohl jsem taky sepsat příběh o tom, jak se „zlí nacionalisté“ pokoušeli rozvrátit socialistické hospodářství a založili kontrarevoluční organizaci, ale byli zastaveni a až poté, co se vesnice zbavila nepřátelských živlů, tak mohla doopravdy vzkvétat. Pro mě je ale příběh Čechohradu jiný a svým způsobem po mém výzkumu i částečně osobní.

V této práci jsem se tak snažil pomocí mikrohistorického přístupu na základě pramenů z archivu bezpečnostních složek ukázat, jaký vliv měl stalinismus a destalinizace na obyvatele Čechohradu. destalinizace. Prvním tématem byla národnostní otázka v SSSR. Na základě materiálů z procesu s českými učiteli jsem poukázal na poněkud rozporuplný postoj bolševiků ke kategorii národnosti. Na jednu stranu měl být Sovětský svaz zemí, kde nebyli diskriminováni občané na základě jejich národnosti. Na druhou stranu byla národnost stále důležitým kategorizačním nástrojem, což je vidět na mnohých interakcích mezi státem a jednotlivcem, svou národnost jste museli uvést jak na sčítání lidu, tak i v dotazníku pro zadržené. A jelikož se vláda opravdu obávala

---

²⁰⁷ „Život v ukrajinském Čechohradě“, Události ČT24, 16.12.2018, dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/2681258-pred-150-lety-odesli-z-cech-na-ukrajinu-jejich-potomci-nyni-chteji-z-cechohradu-zpet>

nacionálních hnutí, tak národnost jednotlivce mohla silně ovlivnit vztah státu k dané osobě. To je demonstrováno na příkladu procesu s českými učiteli, kdy byla mnohokrát zdůrazňována národnost obviněných a jejich konexe s vlastí. Národnost byla velmi důležitou kategorií, která určovala osudy mnohých lidí v SSSR a sehrála roli i v osudu mnohých Čechů na Ukrajině.

Nemůžeme však veškeré represe vůči členům menšinových národností v SSSR svádět na boj bolševiků s „buržoazním nacionalismem.“ To jsem například demonstroval na případu kolchozu Průkopník, kde všichni zadržení byli české národnosti, ale vyšetřovatelé se spíše soustředili na jejich sociální původ. Během vyšetřování bylo mnohokrát zdůrazňováno, že pocházeli z bohatších zemědělských rodin a nakonec byly chyby obviněných označeny jako snaha kulaků o sabotáž sovětského zemědělství. Případ kolchozu Průkopník je však pozoruhodný i z dalšího hlediska, neboť v mnohých ohledech připomíná procesy konce 30. let, jak je popisuje Goldman ve *Vytváření nepřítele*, dokonce v rámci procesu je zmíněn termín nepřítele lidu, kterému věnuje celou kapitolu ve které poukazuje na jeho důležitost v kultuře stalinismu.²⁰⁸

Pro mě velmi důležitou součástí této práce byl pokus o přiblížení toho, jakým způsobem se v období stalinismu a poststalinismu zacházelo s právem. Na mnou vybraných případech jsme mohli vidět to, že se soud často rozhodoval v rozporu s právními předpisy, na což bylo poukazováno při pozdějších rehabilitacích. Zároveň jsem prezentoval i zdroje, které potvrzují to, že některé výpovědi u soudu byly nepravdivé, že se k doznání obviněných používalo násilí atp. Na stranu druhou je však důležité si připomenout že ne vždy, když soud jednal nespravedlivě, tak jednal protiprávně a proto pojem bezpráví není v kontextu SSSR příliš vhodný.

Je důležité ještě jednou připomenout, že se nejedná o komplexní příběh všech Čechohradských, v mém příběhu například chybí ti, kteří nepřišli do kontaktu s represivními složkami státu. Postavy v mém příběhu by tak mohly být automaticky přijímány v roli trpících, avšak v práci jsem poukázal, že to není zcela správný pohled. I v období stalinismu se mohli aktéři mého příběhu projevat a to silně ovlivnilo jejich osud. Nebyli jen bezvýznamnými loutkami v

---

²⁰⁸ Wendy Z. Goldman; *Vytváření nepřítele: udávání a zastrahování ve stalinském Rusku*, Karolinum, Praha, 2014, s. 73

rukou státu, který se jich mohl kdykoliv zbavit. Svými činy vytvářeli kulturu stalinismu.

Již v úvodu jsem zmínil, že období destalinizace je často kontrastováno s předcházejícím obdobím stalinismu a také jsem naznačil, že to také není úplně přesné. I na příkladu Čechohradu můžeme vidět, že na konci 50. a začátku 60. let došlo k některým změnám. Čechohrad díky kolchozu Ukrajina prosperoval, zároveň některé oběti represí 30. let byly rehabilitovány. Někteří z perzekuovaných se již v předcházejících letech vrátili a dále se podíleli na životě Čechohradu. Nedošlo zde však k žádnému zásadnímu přelomu, neboť ne všichni byli za Chruščova rehabilitováni, ne všichni Češi z Čechohradu odešli. I přes zrušení české školy a místního kostela, i přes razantní politické změny zde stále panovalo propojení s prvními Čechy, kteří sem dorazili v roce 1869.

Během výzkumu jsem však nezvládl podrobněji popsat, jak destalinizace zasáhla do osudu Novhorodkivky. Hlavním problémem byl nedostatek zdrojů. Částečně je to způsobeno tím, že v období destalinizace už obyvatelé Čechohradu pravděpodobně nepřicházeli do styku s represivními složkami státu tak často jako ve třicátých letech. To je vidět díky opravdu rozsáhlému „výzkumu,“ který podnikli pracovníci KGB v rámci přezkumu procesu s vedením kolchozu Průkopník. Obepsali obrovské množství archivů s požadavkem o předání informací o odsouzených v rámci tohoto procesu a dokonce i jejich blízkých, avšak odpovědi z archivů byly velmi kusé. Většinou jen potvrdili to, co už vyšetřovatelé věděli, tj., že tyto osoby byly odsouzeny v roce 1932 odsouzeny a o některých se podařilo zjistit, kdy byli propuštěni, avšak nikde nebyla zmínka o tom, že by se v průběhu padesátých nebo šedesátých let dostali „do křížku“ s KGB. Je samozřejmě možné, že některé materiály se prostě v archivech nenašly, že se například do konfliktu se státem později dostali jiní obyvatelé Čechohradu nebo že se něco v archivech i našlo, ale vyšetřující to do složky z nějakého důvodu nezahrnuli. Tyto prameny nám však velmi dobře demonstrují to, co jsem se s pomocí citátu z *Khrushchev's cold summer* Miriam Dobsnové pokusil zdůraznit – stát se příliš nezajímal o osud milionů propuštěných z pracovních táborů, proto taky studium jejich osudů je velmi obtížné.

Osud Čechohradu jsem samozřejmě mohl studovat i skrze jiné prameny, což jsem měl i v plánu, chtěl jsem se i do Novhorodkivky podívat, ale bohužel koronavirová pandemie mi to znemožnila. Destalinizace mě i jako téma lákala

více než stalinismus, avšak musel jsem vycházet z těch zdrojů, co jsem měl k dispozici. Zde je právě prostor pro další výzkum, velmi by mě zajímalo, jak by se můj příběh o Čechohradu změnil, kdybych mohl fyzicky navštívit tuto obec a archivy v Záporoží či Melitopolu. V průběhu posledních měsíců jsem se pokoušel i všemožnými způsoby kontaktovat čechohradský krajanský spolek, ale bez úspěchu.

Můj výzkum ale otevřel i další otázky, které jsem v rozsahu této práce nedokázal zodpovědět a jsou proto předmětem dalšího výzkumu. Jednou z nich je například otázka práva v SSSR. Daná problematika se zkoumá (viz výše zmínění Artizov či Velikanova), avšak tomuto výzkumu chybí mezinárodní a mezioborový rozměr. Není totiž vyloženě zvykem, aby se na právnických fakultách učilo právo i jiných zemí, proto je mezinárodní právně-historický výzkum silně omezený. Přesto si myslím, že studium sovětského práva, obzvláště v komparaci například s právem jiných zemí nám může přinést mnoho nových poznatků. Bylo by například zajímavé srovnat právní systém SSSR a nějakého státu tzv. Východního bloku a zjistit, do jaké míry si byly tyto systémy podobné.

Další otázkou je jak byl pojímán nacionalismus v SSSR. Studium této problematiky bylo často pojímáno jako výčet zločinů bolševiků proti národnostním menšinám, i když v posledních desetiletích se tento přístup postupně mění ke snaze tuto problematiku uchopit komplexněji a kritičtěji (viz již zmíněný Yuri Slezkine či Terry Martin). Myslím si, že například dokumenty, které budou publikované v rámci projektu Čechoslováci v Gulagu je samozřejmě možné použít oběma výše popsány způsoby. Studium osudu Čechů a Slováků, kteří přišli do styku s represivními složkami státu nám mohou dobře osvětlit vztah SSSR k národnostním menšinám, obzvláště proto, že Češi a Slováci prezentovali nepříliš velkou menšinu na to, aby byli ve středu zájmu, avšak jejich počet nebyl tak malý, aby byla tato menšina marginální.

Na závěr bych chtěl ještě čtenáři adresovat menší prosbu. Nechci, aby moje práce byla prvoplánově kategorizována jako opožděný pokus o revizionismus se špetkou mikrohistorie. I kvůli tomu, že byla práce psána ve ztížených podmínkách pandemie koronaviru, se jedná hlavně o snahu poukázat na to, že i z tak úzkého tématu a poměrně omezeného výběru pramenů jde dojít k pozotuhodným zjištěním, která problematizují naše ustálená mínění o minulosti.

Seznam použité literatury a pramenů

Prameny

Archivní prameny

AMZV, f. II. sekce (politická), III. řada, k. 327 A, Zpráva Jana Adamce odevzdaná na MZV 11. 12. 1935.

Archiv SBU Užhorodské oblasti, spis C0544

Archiv SBU Záporožské oblasti, spis P13204

Archiv SBU Záporožské oblasti, spis P3069

Kyjevský státní archiv, HDA SBU, spis 57288

Ruský státní ekonomický archiv (РГАЭ РФ), fond 1562, soupis 336, č. 1566a -1566д, dostupné z: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_59.php

Ruský státní ekonomický archiv (РГАЭ РФ), fond 1562, soupis 336, č. 966-1001, dostupné z: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_39.php?reg=0

Periodika

Jan Nepraš; „Čechové na Krymu i osada Čechohrad,“ *Komenský: kalendář pro český lid na Rusi*. V Lodži: Komenský, 1910-1912.

Vydané prameny

Andrej Artizov ed. et al; *Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы*. (Rehabilitace: jak to probíhalo. Dokumenty Prezídia ÚV KSSS a další materiály), Demokratija, Moskva, 2000.

Vladimir Petrov et al.; *GULAG 1917-1960*, Demokratija Moskva 2000.

Nikita Sergejevič Chruščov; *О культуре личности и его последствиях* (O kultu osobnosti a jeho důsledcích), Gospolitizdat 1959, Moskva.

Literatura

Carlo Ginzburg; „Microhistory: Two or Three Things That I Know about It.“ *Critical Inquiry* 20.1, 1993.

Giovanni Lévi; „On Microhistory“, In: Peter Burke (ed.); *New perspectives on historical writing*. University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 2001.

- Helena Dluhošová; „Vystěhovalectví na Ukrajinu“. *Češi v cizině*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996.
- Holland Hunter; . „The Overambitious First Soviet Five-Year Plan,“ *Slavic Review*, 32(2), 1973 , s. 243-4, Dostupné z: <https://www.cambridge.org/core/journals/slavic-review/article/overambitious-first-soviet-fiveyear-plan/0A343F3352F8D49BC5CEB9747F7A1B31>
- James E.Mace; „Soviet Man-Made Famine in Ukraine,“ In: Totten, Samuel et al.; *Century of Genocide: Critical Essays and Eyewitness Accounts*, London: Routledge, 2004.
- Jan Dvořák, „Antonín Vodsed'álek a proces s českými učiteli na Ukrajině“, *Paměť a dějiny* 2013/04.
- Jevgenij Andrejev et al.; *Население Советского Союза 1922-1991* (Obyvatelstvo Sovětského svazu 1922-91), Vydavatelství Akademie věd RF, Moskva 1993.
- Libor Hanuš, „Gustav Radbruch – Mezi spravedlností a právní jistotou“, *Právní rozhledy* 16/2009.
- Marc Elie, „Rehabilitation in the Soviet Union, 1953– 1964: A Policy Unachieved“ in: Kevin Mc Dermott (ed.) *De-Stalinising Eastern Europe*, Londýn 2015.
- Miriam Dobson; *Khrushchev's cold summer: Gulag returnees, crime, and the fate of reform after Stalin*. Cornell University Press, Ithaca 2009.
- Nikolaj Bugaj; *Л. Берия — И. Сталину: «Согласно Вашему указанию...»* , (L. Berija — I. Stalinovi: „Dle vašich rozkazů“) Airo: Moskva 1995.
- P.T. Tronko et al; *Історія міст і сіл Української РСР. Запорізька область*. (Dějiny měst a vesnic Ukrajinské SSR. Zápороžská oblast) Kyjev 1970.
- Polly Jones; *Myth, memory, trauma: rethinking the Stalinist past in the Soviet Union, 1935-70*. Yale University Press, New Haven, 2013.
- Reabilitovani istorijeju. Zaporiska oblast'*. Kn. 2, s. 93, dostupné z: https://archive.org/details/reabilitovani/Zaporizka_oblast_k.2/page/n49/mode/2up
- Robert W. Davies; Stephen G. Wheatcroft ; *The Years of Hunger: Soviet Agriculture 1931–1933*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2010, s. 470.
- Sheila Fitzpatrick; *Stalinism: New Directions*. Routledge, Londýn, 2000.
- Sheila Fitzpatrick; „Revisionism in Soviet History.“ In: *History and Theory*, 46.4, 2007. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/4502285>.

Stephen Kotkin; *Magnetic mountain: Stalinism as a civilization*. University of California Press, Berkeley, 1997.

Stephen Kotkin; *Stalin. Vol. I, Paradoxes of power, 1878-1928*. Penguin Books, Londýn, 2014.

V. Diesendorf; *Немцы России : Населённые пункты и места поселения*. (Ruští Němci: Obydlené lokality a místa osídlení) ERD, Moskva, 2006; s.536

Viktor Naumov; „Н.С. Хрущев и реабилитация жертв массовых политических репрессий“ (N.S. Chruščov a rehabilitace obětí masových politických represí), *Вопросы истории* (Otázky historie) 4.1997.

Wendy Z. Goldman; *Вytváření nepřitele: udávání a застраšování ve сталинском Rusku*, Karolinum, Praha, 2014.

Yuri Slezkine; „The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism.“ In: *Slavic Review* 53. 2, 1994, s.414-52.
Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/2501300>

Seznam použitých zkratk

ČT – Česká televize

GPU NKVD – Государственное политическое управление при НКВД (Státní politická správa při NKVD)

KGB – Комитет государственной безопасности (Výbor státní bezpečnosti)

NKVD – Народный комиссариат внутренних дел (Lidový komisariát vnitřních záležitostí)

SBU – Служба безпеки України (Služba bezpečnosti Ukrajiny)

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

USSR – Ukrajinská sovětská socialistická republika

ÚV KSSS – Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu

VDNCh – Выставка достижений народного хозяйства (Výstava úspěchů národního hospodářství)

VKS(b) – Všesvazová komunistická strana (bolševiků)